

АВСТРО-УНГАРИЯ И БАЛКАНСКАТА ПОЛИТИКА НА РУМЪНИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОИНА (август 1914—август 1916 г.)

МИЛЧО ЛАЛКОВ

Рецензент: *Иван Илчев*

Редактор: *Милен Семков*

*Милчо Лалков. АВСТРО-ВЕНГРИЯ И БАЛКАНСКАЯ ПОЛИТИКА РУМЫНИИ
В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (АВГУСТ 1914 — АВГУСТ 1916 ГГ.)*

Настоящая работа является опытом выяснить роль и место австро-венгерской дипломатии в развитии румынской политики на Балканах с начала первой мировой войны до вмешательства Румынии в военные действия. Это попытка проследить усилия Вены в двух основных направлениях: заставить Румынию участвовать в войне на стороне Центральных сил; заставить румынское правительство выступить с декларацией об абсолютном и безусловном нейтралитете и этим развязать руки Болгарии против Сербии.

Действия австро-венгерской дипломатии в обоих направлениях остаются без результата. Румыния вступает в войну не на стороне Центральных сил, а против них, так как Вена остается до конца бескомпромиссной по конфликтному для обоих государств трансильванскому вопросу. В течение первых двух лет войны Бухарест не выступает и с декларацией о своем абсолютном нейтралитете, сдерживая этим способом болгарское нападение против Сербии.

*Milčo Lalkov. AUSTRIA-HUNGARY AND ROMANIA'S BALKAN POLICY DURING
WORLD WAR I (AUGUST 1914—AUGUST 1916)*

The article is an attempt to throw light on the question of the role and the place of Austro-Hungarian diplomacy in the development of Romania's policy in the Balkans from the beginning of World War I to the time of Romania's participation in the War.

The article traces the attempts of Vienna in two main directions: its activities in Bucharest to involve Romania in the War on the side of the Central Powers, and to force the Romanian government to give a declaration for its absolute and unconditional neutrality, which would make it possible for Bulgaria to take actions against Serbia. The Austro-Hungarian diplomacy failed in both directions. Romania entered the War not on the side of the Central Powers, but against them, since Vienna remained to the end absolutely uncompromising on the Transylvanian question which created conflicts between the two governments. In the first two years of the War Bucharest did not declare its complete neutrality, thus arresting a possible attack on the part of Bulgaria against Serbia.

През годините на Първата световна война стратегическото положение и военните потенциали на балканските държави превръщат Юго-източна Европа във възел, от чието разплитане зависи в немалка степен победата на една от двете враждебни групировки. Що се отнася до Румъния, то нейното поведение в еднаква степен сказва влияние и върху военно-политическата обстановка на полуострова, и върху стратегическите планове на Антантата и Централните сили за развитието на Източния фронт. По силата на географските обстоятелства румънската територия свързва Балканския фронт с източния боен театър. Ето защо от началото на войната — 1 август 1914 г., до намесата на Румъния в бойните действия през август 1916 г. крайното решение на нейното правителство се очаква във всички европейски столици като събитие, което би внесло чувствителни промени в разположението на силите на Изток и на Балканите.

В предначертанията на австроунгарската политика еднакво важни са и двете направления на румънската външнополитическа активност. През двете години на румънския неутралитет във виенските политически канцеларии ту припламва, ту изгасва надеждата, че кабинетът на Братияну и дворецът — изпълнявайки съюзните си задължения към Дунавската монархия, ще хвърлят голямата румънска армия срещу руските позиции на Източния фронт. По-дълги са периодите на резигнацията, когато силата и действията на антантофилските кръгове в Румъния принуждават отговорните фактори във Виена и Будапеща да гледат на румънския неутралитет като на максимално достигнатата цел за своята политика в Букурещ.

Чувствителна е австроунгарската политика и към поведението на Румъния във вътрешнобалканските взаимоотношения. Една решителна крачка на нейното правителство може да определи позициите на съседите, да въздействува неотразимо върху обстановката на австро-сръбския фронт, където за бойната слава на Хабсбургите се редуват кампании на победоносно настъпление с периоди на мъчителни, компрометиращи отстъпления.

В такъв сумарен вид могат да бъдат представени причините, които са обуславяли и обуславят значителния интерес на историци и мемоаристи към дипломатическата борба за спечелването на Румъния в хода на Първата световна война.¹ Сред многобройните съчинения значителен е броят и на тези, които в неизбежно общия контур на австро-германската политика в Букурещ поставят ударение върху дейността на служителите от австроунгарското външно министерство на виенския Балплац, върху предпоставките и факторите, довели до тяхното дипломатическо поражение с влизането на Румъния във война-

та на страната на Антантата. И все пак открояват се докторската дисертация на У. Шмидт² и спомените на австроунгарския пълномощен министър в Букурещ по това време О. Чернин³. Те най-пряко и задълбочено третират австро-румънските отношения от 1914 до 1916 г., защото са изградени или върху солидна дипломатическа документация, или отразяват нерядко субективните, но така или иначе непосредствени впечатления на един съвременник, при това изпълняващ важна роля в развитието на тези отношения.

Независимо от това темата за влиянието на Австро-Унгария върху румънската балканска политика през началните две години на световната война има сериозни научни основания. Всички публикации, посветени на австро-румънските отношения от този период, очертават само тяхната най-обща рамка и като правило насочват вниманието си към трансилванския проблем. Румънската външна политика и ролята на австро-унгарската дипломация за нейното формиране се разглеждат предимно в светлината на общоевропейската политическа обстановка и положението на Източния фронт. Често на преден план се извежда тактическият двубой между дипломацията на Централните сили и Антантата за надмощие в румънската столица, конкретно и детайлно се проследява австро-руското противоборство, анализират се усилията на Балпац да насочи румънското обществено мнение към руско-румънските спорове за Бесарабия. Бледа и фрагментарно представена остава обаче ролята на австроунгарската дипломация за определяне на румънската външнополитическа линия в Европейския Югоизток от август 1914 до август 1916 г.

Нейното изясняване ще позволи да се хвърли допълнителна светлина върху причините, довели до победата на австроунгарската дипломация и нейните германски колеги в България и Турция и до тяхното поражение в Румъния и Гърция. Ще разкрие способността или неспособността на Балпац да предложи на Румъния и останалите балкански държави такава форма на вътрешнобалкански отношения, която да наложи в тях и елемента на търпимост, и да позволи на австроунгарската дипломация безпрепятствено да провежда своята политика за спечелването или неутрализирането на отделните правителства и династии за военната кауза на Централните сили. Ще помогне да се открият различията между Германия и Австро-Унгария в подхода към балканската политика на румънското правителство. И най-накрая — ще способствува да се види силата на традицията в балканската стратегия на Балпац, приемствеността между нея и външнополитическия курс, наложен от сложните и динамични условия на войната — както в териториалните очертания на целокупните Балкани, така и в стеснената област на австро-румънските отношения.

Предлаганата студия представлява опит да се даде отговор на тези въпроси или поне на по-голямата част от тях. Без претенции за фактологическа изчерпателност или неоспоримост на заключенията авторът, опирайки се изключително на автентични документи от австрийските архиви, на документални публикации, мемоари и достъпната нему историческа литература, има скромната претенция да от-

вори една малка страница от политиката на великите сили в Европейския Югоизток през съдбовните исторически години на Първата световна война.

* * *

През 1883 г. Австро-Унгария и Румъния подписват договор, с който източната съседка на Хабсбургската империя фактически е тласната към оформилия се в годините от 1879 до 1882 Троен съюз между Германия, Дунавската монархия и Италия. В този си вид договорот периодически е подновяван през 1892, 1896 и 1902 г.⁴ Той предвижда съвместна военна акция, ако Румъния бъде нападната от друга държава или се наруши териториалната цялост на онези австро-унгарски владения, които граничат с румънското кралство. Целта на Виена е прозрачна: да гарантира от румънските аспирации Трансилвания. Тукашните румънци, без количествено преимущество над целокупната маса от останалите националности, но по-многобройни от отделните етнически групи на унгарците и немците, живеят от конституирането на Австро-Унгария през 1867 г. под политическата и стопанско-административната власт на унгарското правителство. Същевременно договорот притежава и антируска насоченост дотолкова, доколкото съдържа клаузата за военна подкрепа на Румъния, която по това време започва да се вплита в чести и остри противоречия с Русия заради Бесарабия и определени райони на Буковина.

Точният текст на договора остава в тайна. Той не е ратифициран и от румънския парламент, за да се запази дискретността. Слуховете във връзка с него раздвижват обществеността. Протестираят националистически настроените водачи на либералната партия, отдали предпочитанията си на Русия, Франция и Англия. Смут и разочарование обхващат редиците на образуваната през 1881 г. румънска национална партия в Трансилвания, чието ръководство започва откритата агитация срещу „националната безскрупулност“ на двореца и на консервативното правителство, сключило договора.⁵

До обрат обаче в австро-румънските отношения не се стига. През следващите десетилетия нестабилността в политическия живот на Румъния поражда благоприятна за австроунгарската дипломация въртележка от либерални и консервативни кабинети. В динамиката на това правителствено и партийно непостоянство крал Карол, подкрепян от най-влиятелните консерватори, успява да наложи курс на предпазливо сближение с Централните сили.

Договорот обвързва цялата външна политика на Румъния с австроунгарската външнополитическа стратегия. За румънското дипломатическо поведение в балканските столици той има и пряко, и косвено значение. Благодарение на този договор, Букурещ получава сигурност в незагълъхналия спор със София за определяне на началната точка на сухопътната българо-румънска граница източно от Силистра. Още при първите двустранни преговори след Берлинския конгрес Австро-Унгария застава зад Румъния в дискусията около т. нар. „въпрос Араб-Табия“⁶ и сега договорот идва само да придаде официалност на

един вече поет ангажимент. С това Виена охлажда ентузиазма на младото българско княжество да търси правата си върху Добруджа в пряка конфронтация с Румъния.

Договорните задължения принуждават румънските правителства да следват общия курс на австроунгарската балканска политика. А от последната четвърт на XIX в. тази политика независимо от отделните периоди на колебание, изчакване, преориентиране в тактиката и мобилизиране на силите почива върху две, повече или по-малко устойчиви и взаимосвързани доктрини:

Първата — да се води последователна борба за териториално разширение в близката до империята западна част на Балканите, съчетана с укрепване на австроунгарското влияние в останалите балкански райони.

Втората — да се ограничава руското влияние на полуострова, като се предотвратява образуването на голяма славянска държава или държавен съюз под егидата на руския император, които с военно-политическата сила на своето присъствие и като експоненти на руските интереси биха възпирали хабсбургската експанзия.

Посочените принципи на австроунгарската балканска политика съдържат някои елементи, приемани от всички буржоазнополитически групировки в Румъния като неоспоримо изгодни и за националните интереси на страната. Националистите — без разлика от гледна точка на партийното оцветяване, сами лансират и поощряват идеята да се попречи на южнославянското обединение, опасявайки се от силен съсед на южната румънска граница. В това отношение хабсбургската политика на Балканите намира в Букурещ пълно разбиране и подкрепа. Принципно единомислие съществува тук и по въпроса, че трябва да се ограничи руското влияние на полуострова до степен, която не би позволила на Петербург да бъде вдъхновител и строител на едно южнославянско обединение. Възприемайки тази постановка, либералите обаче се стремят да използват ограниченото в безопасни рамки руско влияние като бариера срещу австроунгарското проникване. Преобладаващата част от консерваторите, свързани с широкия пазар на Австро-Унгария и династията, са на противоположното мнение — с помощта на Дунавската монархия и Германия да се води борба срещу руското влияние в Румъния и на Балканите.

Германското потекло на румънския крал Карол Хохенцолерн-Зигмаринген и силните му симпатии към Берлин и Виена му отреждат водещо място в плановете на Балпац за бъдещето на австроунгарската политика в Румъния. Личността, енергията и външнополитическите предпочитания на краля дават силна морално-политическа карта и в ръцете на проавстрийското крило от консервативната партия. През всички периоди от довоенните политически борби в страната то съумявало да приглуши общата неприязън към Хабсбургите, издигайки като главен лозунг в споровете по националния въпрос гъвкавата политическа максима: „По-добре и по-безопасно е да отвоюваме Бесарабия от Русия, отколкото Трансилвания от Австро-Унгария.“⁷

Смесени чувства в Букурещ предизвиква и стремежът на Дунавската монархия да сложи трайно и стабилно крак в западната част на полуострова, в южнославянските земи и в Албания. От една стра-

на, осъществяването на подобни намерения означава една преграда повече срещу южнославянското обединение. От друга обаче, това води до по-дълга обща граница с империята, което по-късно — със задълбочаването на близостта между Австро-Унгария и България — се превръща в постоянен страх от неприятелско обкръжение.

През 1906 г. новият и амбициозен външен министър А. Ерентал обявява своята линия за активизация на австроунгарската балканска политика. Съюзът с Германия е вече достатъчно укрепнал и дава международна сигурност на Виена. Балплац подновява своята експанзия в Югоизточна Европа и от национални съображения. Временно успокоената атмосфера в противоречията между австрийските управляващи кръгове и унгарската аристокрация консолидира хабсбургската балканска политика като единство от намерения и действия за разрешаването на южнославянския проблем.

Основната задача е да се неутрализира Сърбия. Политически укрепнала, заедно с отдалечаването си от Дунавската монархия след 1903 г. тя се превръща в силен център на антихабсбургското южнославянско движение. Анексията на Босна и Херцеговина трябва да разреши именно тази задача. Задушаване, омаломощаване и териториално орязване на Сърбия като огнище на революционното движение сред южните славяни под австрийска власт — такива са плановете на Ерентал и на „военната партия“ около престолонаследника Франц-Фердинанд и ген. Конрад.⁸

Резултатите от Босненската криза през 1908—1909 г. можеха да задоволят само онези австроунгарски държавници, които в своето политическо мислене не отиваха подалеч от конюктурата на деня. Истина е, че Ерентал се опитва да измъкне австроунгарската политика от нейното предишно приспивно спокойствие, да потърси по-изгодни решения за балканската стратегия на Балплац. Неслучайно във Форин офис го наричат „австрийския Бисмарк“. Истина е и това, че с анексията на Босна и Херцеговина той постига победа, която след няколко години се превръща в началото на съдбоносно за монархията историческо поражение. Последната констатация важи с определена сила и за въздействието на австроунгарската политика върху поведението на румънската дипломация в Белград, София, Цариград и Атина.

В Румъния по това време се надига нова националистическа вълна. Трансилванският проблем пак конфликтно изплува в австро-румънските отношения. Официалните дипломатически любезности и протоколът на държавническият респект са само видимата, привлекателната част на едно трайно напрежение, чието развитие заплашва да обезсили съюзния договор. В румънската столица енергично работи руската дипломация. Босненската криза и помирителната позиция на Виена в изострилите се българо-турски отношения след обявената от България независимост нанасят следващия удар върху австроунгарското влияние в Румъния.

Румънските политически кръгове остават разочаровани, защото очакват българо-турска война и обусловената от нея възможност да сложат безпрепятствено ръка върху Южна Добруджа.⁹ Същевременно в Букурещ надделяват гласовете на либералите, които в лицето на Сър-

бия виждат потенциален съюзник в борбата срещу Хабсбургите. Още от самото начало на Босненската криза румънската дипломация подкрепя сръбската позиция. Началникът на румънския генерален щаб ген. Крейначану заявил на руския военен аташе полк. Занкевич: „... Ако Австрия завладее Сърбия, това ще бъде началото на нашето обкръжение от австрийския пръстен...“¹⁰ Румъния заявила официално в Петербург, че въпреки съюзните си отношения с Австро-Унгария тя ще остане неутрална при една война между империята и Сърбия.¹¹

През следващите години — успоредно с българо-австрийското сближение и с усилията на Виена да намери в България важна опорна точка за своята балканска политика — Румъния продължава да се отдалечава от Австро-Унгария. Както често се случва в периодите на дипломатическо оживление между Великите сили около балканските проблеми, така и сега протезирането на една държава в Югоизточна Европа поражда конфронтация с други. Тези процеси в австро-румънските отношения се развиват в едно съгъстено време и разкриват невъзможността да се намери еднакво приемлива формула за укрепването на австроунгарските позиции и в двете балкански столици.

В динамиката на вътрешнобалканските отношения по време на Балканските войни либерално-политическите среди и част от консервативните кръгове в Румъния засилват стремежа си да отстранят вътрешните социално-политически трудности по пътя на териториалното разширение в Трансилвания и Добруджа, което неминуемо води до нови кризи в австро-румънските и българо-румънските отношения. Посредством краля и едрите земевладелци-консерватори хабсбургската дипломация отново противопоставя познатата алтернатива: завоюване на Бесарабия. За да измести напълно удара от себе си, Виена отново дава аванси на румънските аспирации към Южна Добруджа.¹²

Тази тактика обаче е обречена на неуспех. В своята сложна и изпълнена с комбинации политика по време на Балканските войни австроунгарската дипломация не успява да запази една последователна линия спрямо Румъния и това има за краен резултат силното недоволство на румънското обществено мнение и сближение между северната българска съседка и държавите от Антантата.

Неутралитетът на Румъния в Балканската война, обусловен от противоречията с България заради Добруджа и симпатиите на антиславянска почва на Карол към Турция, е изгоден за Дунавската монархия, тъй като в провежданата от нея и Германия политика за запазване на Османската империя и разбиване на Балканския съюз пасивността на Букурещ може да послужи като една от отправните точки. Крайната цел на пристигналия през август 1912 г. в румънската столица австроунгарски външен министър Берхтолд е именно това — да постави румънското становище в дисонанс с усилията на Петербург да укрепва съюза.¹³

За кратък период от време Виена успява. В стремежа си да заздрави и без това слабата тъкан на Балканския съюз Русия не подкрепя намеренията на румънското правителство с агресия да принуди България към отстъпчивост след вече очерталото се поражение на Турция.¹⁴

Отчуждение и недоволство се прокрадва от Букурещ към Петербург. Австро-Унгария веднага се възползува от обтягането на руско-румънските отношения и в началото на 1913 г. началникът на генералния щаб Конрад фон Хьотцендорф се появява в румънската столица. На 5 февруари 1913 г. той подновява съюзния договор със своя румънски колега и получава личните уверения на краля, че в случай на война Румъния безпрекословно ще изпълни съюзните си отношения спрямо Австро-Унгария.¹⁵ Генералът обаче донася със себе си във Виена и силното безпокойство от мощта на антиавстрийската партия в Румъния, чиято враждебност и безмилостен национализъм подкопават неговото доверие в изпълнимостта на обещанието.

Първите признаци, че Балпац насочва усилията на своята балканска политика към България, и в това той вижда гаранциите за австроунгарската кауза в този район, запалват искрата на силни антиавстрийски настроения в Румъния. Събитията се разиграват за месеци, дори за седмици и настъпва обрат в австро-румънските отношения само показва голямата потенциална сила на един съдържани близо 30 години противоречия.

Фактът, че Виена се изказва против румънските планове за окупиране на български територии, през пролетта на 1913 г. е само затишие пред буря, защото и Русия не подкрепя амбициите на Букурещ в Добруджа. Първоначалната идея на австроунгарската дипломация — да разкъса Балканския съюз чрез война на един българо-румънски блок срещу Сърбия, а по-късно и срещу Русия, скоро показва политическата си несъстоятелност. В затегналите се българо-румънски преговори Балпац не е в състояние да намери пропорцията за еднакво удовлетворяване на двустранните претенции и въздържайки Румъния от нападение върху България, само засилва подозренията на либералния кабинет на Братяну, че импулсите за българската неотстъпчивост идват изключително от Виена.

Първият ден на Междусъюзническата война е посрещнат в румънската столица с масова антиавстрийска демонстрация.¹⁶ Последва интервенция в Северна България, която Дунавската монархия не успяла да предотврати. Няколко седмици по-късно, при подписването на Букурещкия договор от 10 август 1913 г., дори и предпазливите австроунгарски ангажменти спрямо интересите на победена България надхвърлят предела на обществените очаквания в Румъния. Появяват се първите сериозни симптоми на антиавстрийски обрат в румънската политика. В Букурещ вече разсъждават, че получената по силата на договора Южна Добруджа е само плод на румънската военна акция на юг от Дунава, а не на австроунгарската помощ, че съюзът с Дунавската монархия не носи почти никакви реални изгоди за румънската политика.¹⁷

Румъния започва да лавира между Централните сили и Антантата. След Балканските войни тя не рискува веднага да се насочи към окончателния ориентир, но действията на нейната дипломация показват едно постоянно сближение със Съглашението и отдалечаване от Тройния съюз.

Австроунгарските позиции в Румъния се усложняват и от германската политика. Още от края на XIX в. берлинската дипломация има

собствено становище относно фокуса на австро-румънските противоречия — Трансилвания. От германското външно министерство на Вилхелмшрасе постоянно идват съвети за компромиси и отстъпки. Тук искат на всяка цена да скрепят австро-румънския съюз, към който по-късно се присъединява и Германия. Австроунгарските държавници и дипломати не отговарят със съгласие на настояванията, оправдавайки се, че това е „вътрешна работа“. Оттук идва и убеждението на Букурещ, че Германия е единственият крепител на румънската връзка с Тройния съюз. В кръговете на румънските земевладелци са на мнение, че не Русия със своите излишъци от зърнени храни или Австро-Унгария с антирумънската си митническа политика, а само консумативна Германия може да предложи изгоден пазар за румънското жито. Към тези делови стопански съображения, подтикващи към сближение с Германия и елиминиране на Дунавската монархия, дипломатията на Букурещ добавя и свои, политически. В спечелената благосклонност на Германия се крие надеждата, че Берлин ще помогне в изглаждането на противоречията около трансилванския въпрос и ще даде сигурен тил, когато се стигне до отвоюването на Бесарабия от Русия.

В интимните си помисли пред прага на Първата световна война Бисмарк не дава оптимистични основания за подобни очаквания, твърдето и обстоятелствата ще им поднесат възможността да използват и Германия срещу Австро-Унгария. Действително още на времето Бисмарк не дава оптимистични основания за подобни очаквания, твърдо заставайки зад определена позиция: проблемът за ролята на Германия в австро-румънските отношения действително бил сложен, но в основата си той бил въпрос на компромис и не криел възможност за разрыв между Виена и Берлин.¹⁸ По-късно добрите периоди в руско-германските отношения карат Вилхелмшрасе да не гледа със симпатии румънските ампирации за Бесарабия. Именно поради това германската дипломатия налага да бъде изключено конкретното упоменаване на Русия в договора от 1883 г. и тя продължава да не се споменава в неговите периодични възобновявания през 1892, 1896 и 1902 г. В представите на Берлин активността на Румъния трябва да стига само до степен, достатъчна да „отреже“ Русия от България.¹⁹ По-големи задачи на румънската балканска политика Вилхелмшрасе дълго време не възлага.

Виена е недоволна от съдържането на румънската активност спрямо Русия. Търпят крушение планове, че германският съюз ще облекчи австроунгарската политика в Румъния. Балплац трудно може да намери средна линия между хабсбургските интереси в румънското кралство и съюзническото единодействие с Германия.

В навечерето на Първата световна война различията между Виена и Берлин в третирането на румънския въпрос се задълбочават. Германия не одобрява ориентацията на Дунавската монархия към България и иска да наложи становището, че Румъния наред с Турция трябва да бъде главна база за балканската политика на Тройния съюз. Съображенията носят не само традиционния белег на необходимостта от австроунгарски компромис. Германия има стабилни и трайни интереси в румънската икономика. Силата на германските капитали и по-

голямата конкурентноспособност на немските търговски фирми принуждават австроунгарската стопанска политика в Румъния да започне отстъпление от челните си позиции още през 80-те години на XIX в. Статистическите данни за румънския външнотърговски баланс през предвоенната 1913 г. показват, че Дунавската монархия е останала на втора позиция след Германия, която убедително води в листата с 60% от вноса и 40% от износа на Румъния.²⁰

Подобна картина на отстъпление пред Германия предлагат и цифрите за чуждите инвестиции в Румъния непосредствено преди Първата световна война. На синора между двата века германските банкови групи „Дисконто Гезелшафт“ и „С. Блайхредер“ започват да изтласкват австроунгарските банки от всички по-доходни операции на румънската борса.²¹ Виенските банкерски къщи, създали през 1898 г. с толкова надежди първото акционерно дружество за преработка на румънския нефт „Стяуа Романе“, също трябва да погребат очакванията си.²² Пред самата война германският дял в най-притегателния за чуждите инвестиции обект — румънската нефтена промишленост, убедително превишава всички останали чужди капиталовложения. Австроунгарските инвеститори са принудени да се примирят с едно от последните места в общата сума на вносните капитали в добива и обработката на румънския нефт.²³ В целокупния чуждестранен капитал, вложен в Румъния, Дунавската монархия едва успява да се закрепил на четвърто място, догонвана от Белгия²⁴ (табл.).

Таблица 1

Държава	Капитал (млн. лев)	Проценти от общия капитал
Германия	120,8	23,22
Холандия	98,0	18,84
Англия	97,0	18,65
Австро-Унгария	74,9	14,39
Белгия	56,7	10,90

Посочените по-горе данни разкриват не само по-силното присъствие на Германия в стопанството и финансите на Румъния. Без да се абсолютизира връзката между икономика и политика, това означава и по-голям престиж от Австро-Унгария, чието влияние в Румъния е постоянно подривано и от наличието на трансилванския проблем. Икономическите интереси, родствените връзки между кайзер Вилхелм II и Карол, личната антипатия на германския монарх и недоверието му към комбинациите на цар Фердинанд — всички тези обстоятелства и техният анализ карат Вилхелмшрасе да възлага в общата за Централните сили балканска стратегия повече надежди на Румъния, отколкото на България. Кралица Елизабет, известна и като поетесата Кармен Силва, също е повече благоразположена към Берлин, счита се за поклонничка на германската култура. Имайки пред вид всичко това, германският държавен секретар на външните работи Фон Ягов отказва

през лятото на 1913 г. съдействие на Берхтолд в натиска за редуциране на румънските искания спрямо България. „За Тройния съюз в този балкански хаос Румъния е единствената опорна точка“ — телеграфира той на германския посланик във Виена фон Чиршки.²⁵

Балплац държи обаче твърдо на България. От София откликват с готовност и през лятото на 1914 г. по инициатива на либералното правителство на Радославов и на Фердинанд българската дипломация предприема редица стъпки за осъществяването на съюз с Централните сили. Българската политика иска сигурен тил, ако наближаващата война наложи да се атакува Сърбия.

Австроунгарската дипломация не бърза с подписването на съюзния договор и в това отношение получава пълната подкрепа на Вилхелмшрасе. Подобно ангажиращо споразумение може да отблъсне Румъния, която има почти съюзни отношения със Сърбия, и да създаде някои усложнения в отношенията с Турция. Поради тази причина Виена и Берлин се стремят да тласнат България и Румъния към предварително българо-румънско споразумение, допълнено с евентуално българо-турско споразумение. Така на дневен ред идва осъществяването на един план, който зрее във Виена и Берлин още в началото на Балканската война: да се разбие Балканският съюз, като се създаде нов, но под патронажа на Централните сили. Новото обединение трябва да включва България, Румъния, Турция и евентуално Гърция. Тази групировка ще изолира Сърбия, като я остави сама срещу ударите на Австро-Унгария. Би създавала и предпоставки за подготовката на съответните държави да воюват срещу Антантата.²⁶

В това изобразяване на намерения има доста неизвестни, които са приемани в Балплац и на Вилхелмшрасе почти като реалности, и, обратно — вече политически дадености, поставяни все още под въпрос. Пътят към изглаждане на отношенията в триъгълника София — Букуреш — Цариград не се очертава да бъде лек. Още в началото на 1914 г. международната атмосфера около стратегически важната Румъния подсказва ожесточена борба за нея между Централните сили и Антантата.

Гледната точка, от която се прави анализа и оценката на положението в Румъния, доказва и правотата на тези, които наблягат на нейното сближение с Антантата, но и не опровергават онези, които търсят в неустойчивата румънска външна политика предпоставките за всякаква изненада. Сведущите по румънските въпроси в Балплац не полемизират дали Румъния ще бъде подложена на силен руски натиск. Петербург също не крне намерението си.

* * *

Няколко дни преди, съответно няколко дни след Сараевския атентат Берхтолд изготвя обширен меморандум до германското правителство,²⁷ а император Франц Йосиф съставя текста на едно подробно писмо до Вилхелм II.²⁸ Двата документа претеглят на възните плюсове и минусите на досегашната австроунгарска политика на Балканите, като очертават същевременно скелета на нейното бъдещо развитие при една евентуална световна война. Тяхното предаване в Берлин на един

и същи ден, 5 юли 1914 г., потвърждава една вече улегнала историческа истина, че изстрелите срещу австроунгарския престолонаследник са само драматичен сигнал за осъществяването на отдавна предназначени планове и поставени отпреди задачи, че много време преди канонадата на оръдията перото на дипломатията е насочило дулата.

И императорът, и външният министър преценяват австроунгарските позиции на полуострова повече като неблагоприятни, отколкото като оптимистични. Най-обнадеждаващият лъч идвал от поведението на България. Тя била разочарована от руската позиция по време на Междусъюзническата война, откъснала се от влиянието на Петербург и търсела политическа близост с Тройния съюз. Според Франц Йосиф и Берхтолд създаването на независима албанска държава след Балканската война не можело да компенсира враждебността на Сърбия и Черна гора. Клонящата към съюз с Централните сили Турция, разбита в две последователни войни, не била в състояние да се противопостави военно на Русия.

В меморандума и писмото тревожно се подчертава, че Русия и другите сили от Съглашението полагат непрскъснати усилия да възстановят и дори да разширят Балканския съюз. Това те искали да постигнат чрез неутрализиране на противоречията между победените (България и Турция) и победителите (Сърбия, Румъния и Гърция). Възстановеният по този начин Балкански съюз трябвало да насочи острието си срещу Австро-Унгария и Германия.

Как двамата ръководители на австроунгарската външна политика преценяват мястото на Румъния в балканската стратегия на Бал-плац? Каква роля ѝ се отрежда в предстоящата война?

Според тях съюзна Румъния търсела пътища и форми да третира своите задължения към Тройния съюз чисто формално, като проявявала нескрити тенденции за сближение с Антантата. Особено се опасява от евентуална румънска измяна императорът. Двамата посочват необходимостта да се неутрализират преобладаващите в Румъния антантофилски настроения чрез въвличането на страната в проектирания балкански блок. Ако това не станело, Букурещ трябвало ясно да разбере, че в случай на румънска военна акция в Трансилвания Виена е в състояние да реагира с комбиниран австро-български въоръжен удар.

В общи линии заключенията са реалистични. Без да сочат причините, те разкриват подкопаните позиции на дуалистичната монархия в Югоизточна Европа и специално в Румъния, неизгодния баланс, с който щяла да влезе в предстоящата битка за балкански съюзници.

Сараевският атентант, последвалата го международна криза и войната, обявена от Австро-Унгария на Сърбия (28 юли 1914), не променят двойствеността на румънската политика. Дворецът и правителството отбиват напора и на двете враждебни групировки за определяне на окончателната румънска позиция, пресата пише със сдържан тон. Националлибералите и излъченият от техните редици кабинет на Братиану правят изявления, изтъкани от декларативната загриженост за интересите на страната. Те препоръчват изчакване, без да се засягат надеждите и на двете страни. Крайните австрофили и германофили около консерватора П. Карп издигат войната на страната на Централните сили до ранга на най-актуална държавна политика и отреждат на Румъ-

ния активна роля в очакваните събития. Те изразяват твърде крайни схващания, неприемливи дори за другото крило на консерваторите-земеделци, което иска рисковете на войната да бъдат обуздани във и независимо от Румъния, преди да вдъхнат смелост за антируска акция на една нация, внезапно изправена пред исторически избор. С различни политически отсенки при мотивировките, но последователни в настоячивото изразяване на схващането за неизгодността на неутралитета се изказват антантофилите Таке Йонеску, лидер на консерваторите-демократи, и Н. Филипеску — третата по значение личност в партията на консерваторите след Маргилومان и Карп.²⁹

През тези тревожни дни на юли 1914 г. безплодни се оказват усилията на Балплац да ликвидира баласта на Букурещкия договор в българо-румънските отношения, да създаде гарантирано безопасно за империята положение от двете страни на Долния Дунав посредством включването и на двете държави в един управляван от Виена и Берлин Балкански съюз. Няколкото въоръжени инцидента около българо-румънската граници в Добруджа, избитите румънски и български граничари и последователното съсредоточаване на войски от двете страни на граничната полоса в средата на юли довеждат противоречията между Румъния и България почти до ръба на конфликта. С известни усилия австроунгарският пълномощен министър в София Тарновски успява да убеди българския министър-председател в наложителността на спокойна българо-румънска граница, доближавайки го до идеята за разумна декларация пред румънското правителство. Антирумънската кампания в София секва.

Изготвеният обаче от българското правителство текст на декларацията не стига до румънското правителство. В граничещата с послушание лоялност спрямо Виена Радославов даже надхвърли мярката, желана от австроунгарската дипломация. На 30 юли българският пълномощен министър в Букурещ С. Радев получава телеграма, в която му се нарежда да направи пред румънския кабинет официално изявление, че България ще има пълна свобода на своите действия срещу Румъния, ако последната тръгне с Русия срещу Австро-Унгария.³⁰ Разбрал нейното съдържание от своя български колега, австроунгарският дипломатически представител Чернин не одобрява заплашителната категоричност на недосялания български демарш. Спокойствие и сигурни гаранции за Румъния, а не остър тон и заплахи — в такава форма вижда и Берхтолд същността на българската позиция в този критичен момент.³¹ До началото на войната остават броени часове и двата варианта в българо-румънските отношения, предвиждани в писмото и меморандума на Франц Йосиф и Берхтолд, съюзни отношения в рамките на балкански политически блок или пълна зависимост на румънското поведение от волята на България — остават само добре изразени идеи.

Войната вече чука на прага, а във Виена все още не са наясно с румънската позиция. Дипломатите от Балплац често правят аналогии между Румъния и Италия: и двете се намират във формални приятелски отношения с Хабсбургската монархия, с всяка една от тях Австро-Унгария е подписала съюзен договор. Както в Румъния по-голямата

част от общественото мнение е срещу Унгария заради Трансилвания, така в Италия широката общественост ненавижда Австрия поради споровете за Южен Тирол, Трентино и Триест.³²

На 1 август 1914 г. германският посланик в Петербург Пурталес връчва на руския външен министър Сазонов нотата за обявяване на войната. Една след друга за първите четири дни на войната се впитат в бойните действия и останалите държави от двата противникови лагера.

Балканските столици обявяват неутралитет. В някои от тях официалните декларации показват само видимата повърхност на една изчаквателна позиция, при която съображенията за национална сигурност се борят със стремежа да не бъде пропуснат изгодният момент за намеса.

Под маската на неутралитета турското правителство подписва още на 2 август съюзен договор с Централните сили. Неговите тайни клаузи задължават Турция в непродължително време да се намеси във войната, насочвайки щикетите на своите армии към Русия. Османската империя, в която властта на немощния и инфантилен султан Мехмед V е почти номинална, започва усилена военна подготовка. Към война я тласкат нейните фактически управници — прогермански настроеният младотурски „триумвират“ (Енвер, Талаат и Джемал), който методично прекъсва съпротивата на англофилската опозиция около великия везир. Сега Германия събира лихвите от засиленото си икономическо проникване тук през последните десетилетия, от командните позиции на своите инструктори в турската армия, от нарасналото си в предвоенните години влияние сред турските политически кръгове.

Оптимистично се развиват за Централните сили и събитията в София. На 1 август правителството на Радославов обявява неутралитет, но още същия ден министър-председателят предава в германската и австроунгарската легация проект за съюзен договор между България и Тройния съюз. Прекъснатите неотдавна преговори продължават с пълен ход.

Австроунгарската армия напредва успешно в Сърбия. Сръбските дивизии отчаяно се отбраняват, но победата клони като че ли на страната на противника — по-многочислен, по-добре въоръжен.

Песимистични новини идват обаче от Атина. Тук крал Константин не се решава да плати докрай цената на своето роднинство с Вилхелм II. Кайзерът лично му предлага съюз с Централните сили още в края на юли. Кралят заобикаля прекия отговор, искайки уточняване на териториалните компенсации. На последвалите заплахи Константин отвръща с дипломатическа двусмисленост: Гърция заставала в неутрална позиция, но щяла да се бори и за запазването на Букурещкия мир.³³

Поддело от него мотивира за „българската опасност“ в Македония, гръцкото външно министерство отива още по-далече. То прави декларация, че неутралитетът на Гърция е непосредствено свързан с неутралитета на България. При това Атина не пропуска да напомни за действената сила на румъно-гръцко-сръбското единство след Междусъюзническата война, чието острие веднага щяло да бъде насочено към България, ако тя реши да воюва срещу Сърбия.³⁴

Засага нито германofilските среди около двореца, нито проанглийските кръгове зад премиера Венизелос бързат с намесата във войната. Повечето от гръцките политици вярват в продължителността на избухналата война. Това означава време за подготовка на армията; време и за изчакване на удобния момент, когато Константин и Венизелос биха използвали фронтовата конюнктура, за да наложат едната или другата ориентация. Пресметливото търпение задоволява в момента и двете течения в политическия живот на страната.³⁵

Такива са най-едрите контури на балканската обстановка, в която Австро-Унгария трябва да определя своето поведение спрямо Румъния. В тези тревожни първи дни на август румънската политика още по-изпитателно се вглежда в действията на балканските столици. Към нея с очакване гледат и от София, Белград, Атина и Цариград.

Въпреки че резервите към Румъния почти са взели връх, то в Балпац все пак очакват, че с откриването на Източния и Баланския фронт до румънските граници правителството на Братиану ще предпочете алтернативата на войната. Същевременно обаче конкретното българско предложение за съюз поставя австроунгарска дипломация пред дилема. Да продължи ли предишната тактика на внимателно протакане на преговорите с България или да не пропусна шансовете с подадената ръка на един почти узрял съюзник? Виена отначало определя решението към лявата страна на това уравнение. След българското предложение Берхтолд вече не се съмнява, че София е най-надеждният опорен пункт на австроунгарската балканска политика, и счита за нерисковано тактичното забавяне на преговорите, стига Румъния най-после да каже „да“ на несекващия натиск за намеса във войната срещу Русия. За тази цел в играта е вкарана и „тежката артилерия“: личният авторитет и влияние на Франц Йосиф върху румънския крал.

Още вечерта на първия военен ден кайзерът телеграфира на Карол в курортната му резиденция Синая. Франц Йосиф призовава Румъния към активна намеса срещу Антантата, заплашвайки, че ако Румъния се отметне от Тройния съюз, „България ще измени своето приятелско поведение спрямо нея“³⁶.

Кайзерът пуска в ход българската заплаха без всякаква предварителна консултация със София. За същността на телеграмата Радев узнава едва на следващия ден от разговора си с Чернин.³⁷

Стъпката на Франц Йосиф се оказва тактически погрешна. Телеграмата прибавя нов заряд от напрежение в българо-румънските отношения, засилвайки подозренията на Букурещ в целите и същността на досегашните оживени контакти между България и Централните сили. Допълнително масло в огъня налива и един колективен австроунгарски демарш от 1 август за отзоваване на румънския пълномощен министър в София Деруси, известен със симпатиите си към Франция.³⁸

В Берлин първи разбират, че са прекалили с остротата на тона спрямо Румъния. За да успокои краля и Братиану, германският посланик още на следващия ден декларира от името на своето правителство, че те „в никакъв случай“ не трябва да се плашат от България, а „спокойно“ да обмислят и да тръгнат с Централните сили срещу Русия. Само при такава развръзка Букурещ щял да получи гаранции и за

Бесарабия. Същия ден Берхтолд трябва да изслуша по телефона нервната забележка на фон Ягов за „прибързаната“ телеграма на Франц Йосиф. Чернин веднага получава нареждане да предаде и той декларация, аналогична по текст с германската.³⁹

С този документ или без него надеждата на Балплац, че след започването на войната Румъния ще прояви „политическа етика“ и в изпълнение на своите съюзни задължения ще изпрати армия на Източния фронт, се оказва построена върху пясък. На 3 август кралският замък Плеш в Синая става свидетел на многочасово и напрегнато заседание на румънския коронен съвет. За незабавно присъединяване към Централните сили се изказват и пледират само кралят и П. Карп. Останалите се позовават на интересите на страната, които налагали да се изчака развоят на събитията. Според тях договорът от 1883 г. не ги задължавал с незабавна намеса срещу Русия, защото съгласно неговата буква такава се предвиждала само при нападение върху една от взаимно договорящите се страни. В действителност обаче Австро-Унгария била нападнала Сърбия, като при това последната оставала съюзница на Румъния съгласно Букурещкия договор от 1913 г. Привържениците на неутралитета изтъкват като свой аргумент и неофициалността на неколkokратно подновявания договор от 1883 г., държан досега в тайна и неодобрен от румънския парламент. Силно впечатление прави и пристигналото по време на заседанията съобщение за обявения от Италия неутралитет. След разгорещени дебати, в които външнополитическите предпочитания и националните възжеления се кръстосват с разнопосочни юридически тълкувания на съюзния договор, взетото решение е почти единодушно: неутралитет!⁴⁰

С румънската декларация за ненамеса Балплац преглътва горчив хап. Съмненията на Чернин в съюзническата вярност на Букурещ се оказват основателни. Юлската тактика спрямо Румъния — да се принуди към активни военни действия срещу Съглашението или ако про- така решението си, поне да даде гаранции на България, че няма да парира евентуална нейна акция срещу Сърбия, излиза тежко бита карта в първата си част. Цялата предшествуваша политика на империята в Трансилвания през последните месеци на войната: засиленият национален гнет, прекъсването на преговорите между унгарския премиер Ст. Тиса и местните румънци, антирумънските демонстрации в Унгария и т. н., сега дава своя резултат.

В Берлин приемат румънското решение по-трезво, с горчивия реализъм на осъзнатото дипломатическо поражение. Вилхелм II ядовито резюмира телеграмата от Букурещ: „Още преди войната да е започнала, съюзниците ни падат като гнили ябълки! Това е тотален банкрут на германската и австрийската дипломация.“⁴¹

Чернин обаче търси в докладите си причините за провалянето на австро-германския дипломатически натиск преди всичко в съотношението на румънските вътрешнополитически сили. Германофилите и австрофилите не са изменили на своите чувства и привързаности. Те очакват светкавична победа на Централните сили, която би разчистила пътя за лека и сравнително безкръвна намеса на Румъния. Дотогава тя може да запази неутралитет и комбинирайки между двете групировки — да

покачва непрекъснато своята цена. Тези съображения на консервативните-земеделци обясняват защо техните представители в коронния съвет застават на неутрална позиция.

От същата мисъл се ръководели и антантофилите. Редица изказвания на четири очи и чернови на документи показват, че техните лидери Братнану, Филипеску, Йонеску и др., възприемат в първите дни на август и след това продължават „двойната игра“ като най-разумна в момента алтернатива.⁴² Пред австро-германската дипломация те дават аванси за намеса на страната на Централните сили, пред руския посланик Поклевски сипят уверения за предпочитания към Антантата. Неутралитетът е единственият сигурен параван за разиграването на тази игра.

Румънските политици следят както положението в Европа, така и ситуацията на Балканите. На 3 август сутринта Вилхелм II трябва с неудоволствие да прочете дългото и обстоятелствено писмо на италианския крал Виктор-Емануил III. В него ловно се спекулира с формалната буква на договора между Италия и другите две членки на Тройния съюз, за да се обоснове италианският неутралитет.⁴³

С отказа на Италия да изпълни съюзните си задължения Централните сили се лишават не само от един силен военен партньор. Те губят морално-политически и психологически капитал в балканските столици, където отзвукът от италианската маневра носи със себе си възвращащият знак на предупреждението и силно подбива репутацията на Тройния съюз. Виена и Берлин притежават в достатъчна степен дановидността, за да разберат, че отсега нататък чувствителната позиция на Рим по балканските проблеми ще затруднява провеждането на всяка дипломатическа акция в Югоизточна Европа, че те ще бъдат принудени предпазливо и зад гърба на италианските политици да предприемат всяка стъпка, да правят всеки ход. И риска на всички усложнени комбинации трябва да поеме в значително по-голяма степен Австро-Унгария — заради напрегнатите отношения и спорните териториални въпроси с Италия, значителна част от които са свързани с Балканите.

Италианският неутралитет силно повлиява върху поведението на Румъния. Засилилата се в предвоенните години тенденция на италорумънско сближение, основана на общата неприязън към Хабсбургите и на издиганата от румънските националистически среди теза за „романското етническо родство“, дава сега един от първите си съществени резултати. Пристигналата по време на заседанието на коронния съвет телеграма за италианската ненамеса във войната „натежа силно върху възните“ — сподели Карол с Чернин.⁴⁴

Липсата на по-близка перспектива в Букурещ, неясната обстановка в Атина и мудността, с която се превъзрождава турската армия, принуждават Балпац да залага изключително много на българската акция срещу Сърбия. Ускорени са преговорите по предложението на Радославов, в което се изразява готовността на България — при определени териториални компенсации, да нападне незабавно Сърбия. В този пункт австроунгарската дипломация не храни скрупули спрямо Румъния, защото в проекта на българския министър-председател се

отправят териториални искания спрямо румънското правителство при условие, че то тласне страната във война срещу Централните сили.

След кратка консултация между Балплац и Вилхелмшрасе пълномощните министри на двете централни държави Тарновски и Михалес предават на 6 август общ проект за договор. Радославов го приема. Той се различава в някои несъществени подробности от неговото предложение и представлява добра изходна база за постигане на крайно решение. Сега и двамата дипломати трябва да изживеят неочаквано разочарование. Бързият допреди няколко дни министър-председател започва да се оправдава, че докато армията не е напълно мобилизирана и подготвена за война срещу Сърбия, той не бил в състояние да подпише каквото и да е договорно споразумение.⁴⁵

Ясно е, че българското правителство е предпочело да възприеме тактиката на изчакиването. Върху неговата позиция влияе сложното положение в Европа; наченалият натиск на руската дипломация дава пропагандни аргументи на опозицията и прави трудна всяка стъпка на доброжелателство спрямо Централните сили. Засилват се и антивоенните настроения сред широката общественост и армията, уморени от двете предишни войни.

Най-чувствителният ветропоказател на българската политика — този, който е отправен към балканските столици, също сочи неутралната позиция като най-благоприятна в дадения военно-политически момент.

Особено впечатление правят вестите на Радев. От Букурещ той тревожно цитира предупрежденията на тукашния италиански пълномощен министър за „големия риск“, който България би поела, воювайки редом с Дунавската монархия.⁴⁶ От психологическа гледна точка интересен е фактът, че именно в тези дни Радославов е подчертал дебели един извод на благоразумието в поредната депеша на пълномощния министър в Румъния: „... Най-доброто положение за България ще бъде да запази благоволенieto на Австрия и да не влиза в конфликти, които могат да докарат руската флота пред Варна...“⁴⁷

Несъмнено е, че най-голямо впечатление в българската столица прави румънският неутралитет. Германия и Австро-Унгария не могат да вкарат Румъния във войната въпреки съюзните си отношения с нея. Следователно, разсъждават в София, техните позиции в Букурещ не са чак толкова силни, както се опитва да ги представи австро-германската дипломация. Сам Тарновски не дооценява сложността на българо-румънските отношения и понякога ги разглежда съвсем механично. „Може би ако България нападне веднага Сърбия, то Румъния ще се намеси на наша страна“ — пише той, на 6 август.⁴⁸ Българските ръководни среди обаче смятат, че от Румъния, съюзника на Сърбия, може да се очаква всякаква изненада, ако българските войски прекратят сръбската граница.

С оглед на тези резерви австроунгарската дипломация се опитва да смекчи пред София своето фиаско в Румъния, да отслаби неговия отзвук именно тук, в най-силния и най-надеждния фланг на своя балкански натиск. Тя се стреми да внуши, че неутралитетът на Румъния е само „временна мярка“, наложена от обстоятелствата, че в последна сметка тя ще върви с Тройния съюз.⁴⁹

Балплац явно подценява политическия рефлекс на ръководните личности в българската политика. За тях румънският неутралитет сам по себе си е предупредителен сигнал, че позициите на Дунавската монархия на север от Дунава далеч не са до такава степен авторитетни, както ги представят нейните дипломати. В София остава да гадаят за следващото решение на Румъния, дали тя и България няма да заложат на различни карти, дали Братяну няма да реши в края на крайщата да върви с Антантата. При избухването на войната Радославов, притиснат от Тарновски, дава обещание, че ще телеграфира на Радев да предаде в румънското външно министерство заплашителната българска декларация от 30 юли в непроменен вид.⁵⁰ Тарновски поддържа пряка телефонна връзка с Радев, опитвайки се да му „разяснява“ някои от инструкциите на Радославов. Българският пълномощен министър не се поддава на инсинуациите и следва преките нареждания на своя шеф. След решението на румънския коронен съвет Радославов му изпраща съобщение с недвусмислен текст: „Сега вече нищо не трябва да казвате по въпроса на Братяну.“⁵¹

В този смисъл румънският неутралитет е и пример за подражание, и една от причините за надделелите в последния момент предпочитания на София към изчаквателната позиция. Сега вече съобразяването с румънското поведение налага на българските управляващи средни да не размахват заплашително призрака на своята армия в Букурещ — така, както искат в Балплац. Гаранции, че румънският неутралитет ще остане постоянна величина, независима от всяко българско политическо или военно действие срещу бившите балкански съюзници — това продължава да иска още по-настойчиво Радославов от Тарновски, в това той вижда най-големия смисъл на австроунгарската интервенция в българо-румънските отношения и затова ги предпазва от излишни и необмислени усложнения.

На Балплац не може да се отрече нито усърдието, нито силния натиск, който неговите служители упражняват върху Румъния още в началото на войната, за да накарат нейното правителство да прокламира официален неутралитет в случай на българско нападение върху Сърбия.⁵² Чернин последователно атакува и отделни членове на правителството, и лидерите на австрофилите, за да окажат и те въздействие върху краля и Братяну.

В резултат на това последният смекчава малко своята предишна непреклонност и започва да дава определени надежди, че Румъния ще се откаже от Букурещкия договор. Писмена декларация той не обещава — от страх да не предизвика Русия, от опасения да не възбуди негодуването на антантофилите в страната. Румъния продължава „двойната игра.“

София остава недоволна. С неприятен спомен от румънската интервенция през Междусъюзническата война тук третираят обещанията на Братяну единствено в сферата на словесната безтегловност. Само Радославов извлича малък капитал от тях, започвайки все по-често да изтъква пред Тарновски „румънската опасност в тила“ като допълнително съображение за отлагане на акцията срещу Сърбия.

Колебанието на София и несполуката в Букурещ предизвикват силна загриженост в Балплац и на Вилхелмшрасе. Отначало раздраз-

в меко формулирани, но все пак чувствителни взаимни упреци между Виена и Берлин. Канцлерът Бетман-Холвег отправя директиви до германските мисии в Букурещ и София с напомнянето, че германската привързаност на Хохенцолерните е давала и ще дава по-сигурни гаранции за общата кауза от австроунгарските симпатии към Кобурзите.⁵³ Тук се прокрадват и нотки от предишните резерви на Вилхелм II в благонадеждността на България. Тиса, известен в Берлин като симпатизант на България, напразно се опитва да разсее предупрежденията на германската дипломация.

При създалата се обстановка в България, Румъния и Гърция надеждите на Централните сили отново се насочват към Цариград, където подписаният съюзен договор сериозно подхранва оптимизма на германската дипломация. Балплац също преценява не само ползата от турската намеса във войната с Русия, но и нейното политико-психологическо въздействие върху поведението на другите балкански държави. В България правителството на Радославов би получило импулс на решителност в антисръбските си стремежи. Гърция попада в още по-силна изолация, застрашена на изток от турските шикове. Братияну също трябва да се замисли върху баланса на балканските взаимоотношения, преди да вземе решение за военно подпомагане на Сърбия.

„Триумвиратът“ започва обаче да маневрира. Енвер подхваща преговори с руската дипломация, за да получи Егейските острови и Западна Тракия без военна намеса. Трудно може да се предположи, че силните личности в турската политика се стремят да променят своята външнополитическа ориентация. Енвер не е искрен с Петроград и с маневрите си преследва две цели. По-голямата — да се изтръгнат от Съгласението придобивки, по-съблазнителни от предложенията на Берлин, който предлага компенсации само за сметка на Русия в Кавказ. По-малката — ако Антантата остане равнодушна, то поне да се покачи пред Централните сили цената на Турция като военен партньор и по такъв начин да се подготви почвата за по-широки териториални искания, особено за сметка на Гърция.

Скоро във Виена и Берлин си отдъхват с облекчение. Енвер трябва да сложи край на „двойната игра“; Форин Офис, подкрепен от Ке д'Орсе, налага на Петроград своето становище на неотстъпчивост спрямо турските претенции в Архипелага. Руското правителство прекъсва преговорите. За да пресече всякакви по-нататъшни комбинации на „триумвирата“ и да го постави пред свършен факт, германската дипломация осъществява един замислян отпреди провокационен ход. На 10 август фиктивно закупените от Портата германски крайцери „Гьобен“ и „Бреслау“ влизат в Босфора. Под турски флаг, но с германски екипаж на борда те трябва — по идея на германския посланик в Цариград Вангенхайм — да изменят съотношението на военноморските сили в Черно море, държейки под постоянна заплаха руското черноморско крайбрежие.

Въпреки протестите на Антантата Портата допуска крайцерите. Това означава начало на открит завои в турската политика. Успехът

на Централните сили е очевиден. Сега трябва още малко време, за да се мобилизира и превъоръжи окончателно турската армия.

Успоредно с прекия натиск в Цариград за по-скорошна намеса през първия месец на войната австро-германската дипломация не изпуска от поглед възможността за изграждането на антисъглашенска балканската групировка. За тази цел Виена и Берлин полагат немалко усилия, за да внушат в София и Цариград необходимостта от постигането на българо-турско споразумение, което да послужи като фундамент на проектирания нов балкански съюз.

Започват преговори между България и Турция. Те обаче вървят бавно, обременени от сложните териториални въпроси по уточняване на границата, от традиционните резерви в двустранните отношения. В тази връзка отново на преден план излиза Румъния. Нейните взаимоотношения с балканските държави стават едни от възловите точки на австроунгарската дипломатическа стратегия в Югоизточна Европа. Нението от изпълняващия се бърз успех в двете столици се отреагирва

Още на 6 август по поръчение на своето правителство Лиман фон Сандерс, шеф на германската военна мисия в Турция, и австроунгарският посланик в Цариград Палавичини обсъждат възможността за ускоряването на българо-турските преговори. Предмет на разговор става и идеята на Бетман-Холвег за създаването на българо-турско-румънски съюз. Неговото острие — с преодоляването на българо-турските и българо-румънските противоречия, би било отправено срещу Русия и Сърбия. Посланикът на Дунавската монархия отхвърля германския план. „Аз убедих Лиман дон Сандерс в неприложимостта на този проект, като му посочих решимостта на Румъния да остане неутрална и невъзможността да се поведат българските войски срещу славянска Русия“ — телеграфира той във Виена.⁵⁴

Поставен в течение на нещата, Берхтолд също споделя скептицизма на своя посланик. Външният министър информира Чернин за германския замисъл по следния показателен начин: „Ние смятаме издигнатата в Константинопол от маршал Лиман фон Сандерс идея за съвместна румъно-българско-турска акция като неприложима в момента утопия и поставяме най-голяма тежест върху българската военна акция срещу Сърбия.“⁵⁵

Доколко обаче берлинската дипломация се съобразява с мнение то на своите виенски партньори? По същото време германските легации в балканските столици получават шифрограма-инструкция, че е „желателно“ в момента Турция, България и Румъния да нанесат комбиниран удар на Русия; българското нападение срещу Сърбия „може-ло да почака“.⁵⁶

Подценяването на сръбския фронт поражда отново гласове на дисонанс между Виена и Берлин. Противодействието на Балпац е толкова силно, че първоначалната германска идея замира. Ражда се обаче нова — на турското правителство, подхваната и дооформена като проект от Палавичини. В нея на Румъния пак се отрежда едно от централните места. Тя заедно с България, Турция и Гърция трябва да създаде балкански неутрален блок, който да изолира сръбското кралство. С добавките: „... Само България трябва да върви срещу Сър-

бия. Останалите три държави ще получат компенсации за своя неутралитет“, Палавичини разкрива пред българския пълномощен министър в Цариград Тошев същността на своя замисъл.⁵⁷

Компенсациите за Румъния, предвиждани от посланика — гаранции за сегашните ѝ граници, едва ли могат да ентусиазират някого в Букурещ. Тук остават повече от съдържани. Тази позиция има познатата логика. Съюзена със Сърбия посредством Букурещкия договор, Румъния не желае проектираният блок да открие пред българската армия вратата за нападение срещу нейната съюзница, за да се наклонят везните на балканското политическо равновесие в полза на България. Наред с познатия вече мотив румънските управляващи кръгове, както и гръцките политици продължават да бъдат непреклонни и в един друг пункт. Без предварително турско-гръцко споразумение относно Архипелага те смятат за безперспективна всяка форма на общо-балканско съюзно обвързване.

Планът на Палавичини не получава отклик сред авторитетните австроунгарски политици. Последователен в антирумънските си чувства, унгарският премиер Тиса го отхвърля като „невъзможен, що се отнася до привличането на Румъния“. Той съветва действията на дипломатите в балканските столици да не се разсейват с трудно реализуеми начинания, а да бъдат насочени към по-реалната цел — договора между България и Турция.⁵⁸

И Берхтолд не поощрява самоннициативата на Палавичини. Той продължава да счита всяка политика за общобалканско съюзяване слаба и преждевременна. Берхтолд нарежда на посланика в Цариград да спре сондажите.

Инерцията на събитията изпреварва намеренията на Балплац. Съблазен от примамливата идея да получи Егейските острови безкръвно чрез директно гръцко-турско споразумение, „триумвиратът“ сам влиза в ролята на строител на четворния Балкански блок. В средата на август Талаат потегля за София и Букурещ. На 19 август в българската столица под непрекъснатия натиск на австро-германската дипломация най-после е подписан дългоочакваният „Договор за приятелство и съюз между България и Турция“. Според неговите клаузи двете държави се отказват от всякакви териториални претенции една спрямо друга. Целта, която германската и особено австроунгарската дипломатия преследват с този договор: да пренесат чрез него съюзните задължения на Турция спрямо Централните сили и върху България, не била постигната. Следващите клаузи на документа показват, че с него българското правителство цели по-скоро да се застрахова от Русия, отколкото да го третира като пряк път към войната. Чл. 6 гласи: „България заявява, че постановленията в настоящия договор относно встъпването в нападателна акция в съгласие с Турция не могат да влязат в сила преди България да получи достатъчно гаранции от Румъния било чрез едно тройно споразумение между Турция, Румъния и България, било чрез едно специално съглашение между Румъния и България на базата на неутралитета.“⁵⁹

Българското правителство предпазливо заплита в един възел своята последна дума и официалната румънска декларация за ненамеса. Този възел има намерение да разреже Талаат, отправяйки се

за Букурещ. Тук той е посрещнат хладно. Веднага му се дава да разбере едно: всички разговори за турско-румънско или по-широко балканско споразумение са зависими от това, дали Гърция и Турция ще се споразумеят за островите в Архипелага. Румънското правителство вече е поканило и съответна гръцка делегация, която очаква турския политик в Букурещ.

Талаат приема успоредните преговори, въпреки че изобщо отхвърля възможността така бързо да се стигне до споразумение с гърците.

Във Виена също са скептично настроени към усилията на турския политик. Чернин му помага с интервенция пред Братиану до толкова, доколкото е необходимо, за да се постигне българо-румънско споразумение.

Атмосферата около преговорите на Талаат в Букурещ допълнително се влошава от австроунгарските неуспехи на сръбския фронт. Сръбските дивизи преминават в контранастъпление. През втората половина на август австроунгарските корпуси са отхвърлени на техните изходни позиции зад реките Сава и Дрина.⁶⁰

Във Виена дипломатите отправят силни упреци върху военните. Берхтолд предупреждава Конрад за възможен съюз между България, Румъния и Сърбия, който под „нарастващото впечатление на нашето военно безсилие и под натиска на руската дипломатия може да се обърне и срещу Дунавската монархия.“⁶¹ За да се заглади неблагоприятният ефект от австроунгарските поражения в Сърбия, Балплац отново се опитва да подтикне унгарското правителство към реформи в Трансилвания. Тиса категорично отказва.

Преките българо-румънски преговори също тъпчат на едно място. Българското правителство изяснява желание да се откаже от българските претенции за Добруджа само ако Румъния запази неутралитет при българо-сръбски военен конфликт. Братиану нарича обаче предложението „излишен риск“⁶² за румънската политика, отговаря без желание на българските усилия за задълбочаването на преговорите и не изпраща искания от Радославов авторитетен политик за директна връзка.

По предложение на Чернин Балплац бързо предприема няколко хода в Букурещ и София. На Талаат е внушено да заплаши Братиану с изолация, подчертавайки му смисъла на българо-турското споразумение от 19 август като „фактическо съюзяване на България с Централните сили“. В София Тарновски издействува от Фердинанд и Радославов повторно предложение до румънския крал за приятелски съюз.

Франц Йосиф също подкрепя усилията на своята дипломатия с една телеграма до румънския крал. В нея той призовава да се „даде река на южната съседка“⁶³. Дори Тиса, донякъде обнадежден от българо-турското споразумение, се опитва да надделее своите резерви спрямо румънската позиция. „Никога не съм разчитал на активна намеса на Румъния в наша полза..., но да не губим търпение. Работи и по-нататък, за да бъде в готовност една евентуална комбинация София-Цариград-Букурещ...“ — съветва той в лично писмо до Чернин.⁶⁴ Последният толкова се старее, че прави прибързан опит да под-

купи за въздействие върху румънското обществено мнение няколко влиятелни политици, между които и Т. Йонеску. Усилията му обаче остават безрезултатни.⁶⁵

От тази многопосочна атака Балплац очаква най-вече и преди всичко едно — румънски гаранции за безнаказано действие срещу Сърбия. Берхтолд проявява изключителна нетърпеливост: „Съгласен съм с всяко решение на българо-румънския спор, стига то да направи възможно българското нападение срещу Сърбия“ — телеграфира той неколкостранно на Чернин.⁶⁶

Ръководителите на българската външна политика остават скептични. Тарновски дословно предава на Берхтолд съдържанието на един свой разговор с Радославов от 25 август: „Царят му бил казал, че съжалява за поведението на Румъния, която не разрешава свобода за действие на България. Нейният отказ да се ангажира дори с един написан ред показвал, че тя играела неясна игра. Дватама се страхували, че и Талаат паша няма да постигне много в Букурещ.“⁶⁷

Оказва се, че в София имат право. Братиану остава непреклонен в своята позиция. „Ако българите сразят Сърбия и влязат в Македония, те никога не биха излезли отново и равновесието на Балканите ще бъде нарушено. За това аз имам силни скрупули да дам съгласието си за писмена декларация“ — отбелязва се той на 26 август в сложен и напрегнат разговор с Чернин и Талаат.⁶⁸ И за да се измъкне от неприятното положение, Братиану бърза да обещае успокоителна телеграма на Карол до Фердинанд и устно заявление на румънския пълномощен министър в София, което да гарантира неофициално доброжелателния неутралитет на Румъния. „Повече Братиану не искаше нищо и в никакъв случай да обещае... Подобно на манияк той непрекъснато повтаряше, че писмено обещание не би могъл да даде, защото ще се компрометира в Петербург“ — завършва своето донесение Чернин.⁶⁹

Карол и Деруси веднага правят обещаните неофициални декларации. Това е „удар по въздуха“ за съмнително оправдание пред Виена. Той далече не удовлетворява българската политика. Австро-Унгария не притежава в достатъчна степен и германската подкрепа, за да засили натиска върху румънското правителство. През втората половина на август Берхтолд често и тревожно телеграфира на австро-унгарския посланик в Берлин Хохенлое да упражни цялото си влияние в германското външно министерство за допълнително въздействие върху Братиану, но тук се развиват едва в края на месеца. Въпреки това Берлин не сменя възраженията си срещу твърдия, неотстъпчив курс на Тиса спрямо трансилванските румъни. Германската дипломатия проваля съвместната политика в Румъния. Вилхелмшрасе се съгласява да съдействува само след много увещания и след изричното ласява да съдействува само след много увещания и след изричното обещание на Берхтолд, че Балплац ще настоява в Будапеща за компромис по трансилванския проблем.

Вече е късно. Усилията на Талаат да придвижи напред турско-гръцките преговори не постигат победа, а се превръщат в мъчителна битка за отстъпление. В разговорите с водачите на гръцката делегация Занмис и Политис той не намира допирни точки, двете страни по-

тват в безкрайни спорове за спасяване на неспасяемото в конфликта около Егейските острови.⁷⁰ Двете делегации — гръцката през Ниш и Скопие, турската — през София, се завръщат в своите столици с празни ръце. Нестабилността и тревожното положение в гръцко-турските отношения остават.

За Братияну не е необходим по-силен мотив, за да откаже на Портата въстпването в предлагания от нея четворен балкански съюз. Масщабният план за цялостно военно-политическо обвързване на полуострова под егидата на двамата кайзери се оказва, както предполагат във Виена, плюзия. Така в края на август 1914 г. Балплац трябва да направи една необнадеждаваща равностетка на своята активност в Румъния. Нейното правителство не се отказва да игнорира зависимостта си от съюзния договор с империята и отдава предпочитанията си на неутралитета.

Най-голямата надежда — България, също не въстпва във войната и застава на изчаквателна позиция.⁷¹ С отказа на Румъния да въстпи в съюзни отношения с България и Турция, при твърдото нежелание на Братияну да даде на София официални гаранции за румънския неутралитет автоматически отпада цитираното вече в чл. 6 на българо-турското споразумение от 19 август задължение на българското правителство да започне „нападателна акция в съгласие с Турция“. Това споразумение остава формален къс хартия и затова не е ратифицирано и от двете страни.

На какво се дължи този неуспех на виенската дипломация в Румъния? Преди всичко на повече или по-малко категоричното решение на управляващите кръгове тук, както и в България и Гърция — да маневрират, да изчакат, докато положението по фронтовете не наклони решително везните в полза на една от двете воюващи групировки. Документите недвусмислено показват, че след стреса от първите военни дни изчаквателният стремеж, естественият инстинкт за самосъхранение на всяка малка държава постепенно взема връх във всяка столица на Югоизточна Европа. Всички очакват новините от фронтовете. В най-голяма степен бойната обстановка въздействува върху настроенятия на ръководните румънски политици. Чернин ги резюмира кратко, но точно: „Изключително от нашия успех на бойното поле зависи дали и кога Румъния ще се присъедини към нас или ще остане неутрална.“⁷²

Това заключение не е само аргумент за лична защита срещу постоянните намеци на Берхтолд, че в Букурещ не се използват всички възможности и средства за преодоляване на неутралитета в полза на Централните сили, за постигане на официално българо-румънско споразумение. В обстоятелствените си доклади от това време Чернин се опитва да обрисова пред външния министър една сравнително реалистична картина за положението и политиката на Румъния. Дипломатът не поставя под съмнение желанието на тукашните управляващи среди да печелят при всички случаи време, докато резултатите от войната не станат обозрими в едно по-близо бъдеще. В това отношение той напълно споделя мнението на румънския крал: „Ако победят Централните сили, Румъния ще се присъедини към тях. Ако загубят, то тя ще се стреми да не си разваля отношенията с Русия.“⁷³ И във вто-

рия случай Чернин счита румънската военна акция срещу Австро-Унгария за „крайно невероятна и осъществима само ако с Дунавската монархия всичко е свършено и нейното разтуряне излезе на политическата сцена“. Тогава според него остава последният резерв: абдикацията на краля, което би издигнало политико-психологическа бариера дори и пред най-войнствено настроените антиавстрийски среди. С неприятно чувство за нереализираните възможности на австро-румънския договор Чернин съветва да се приеме предложената от краля тактика: мек натиск, без заплахи и спокойно демонстриране на сигурното очакване, че Румъния скоро ще влезе в акция.⁷⁴

Другата причина за неуспеха на усилията да се вкара балканската политика на Румъния в желаното от Виена русло още през началния военен месец трябва да се търси в сложността на местните национално-териториални проблеми. В спора между България и Румъния за Добруджа Балплац не може да предложи изгодна и за двете страни алтернатива. Австроунгарската дипломация се оказва безпомощна и когато заедно с Вилхелмшрасе търси формулата за неутрализирането на гръцко-турските противоречия, свързани с владеещото на Егейските острови. Едно благоприятно разрешение на този проблем тласка напред българо-румънското разбирателство, би стопило част от резервите на Братияну към българската политика.

* * *

В началото на септември Виена и Берлин достатъчно ясно си дават сметка, че бързият успех в балканските столици се е изплъзнал от ръцете на австро-германската дипломация. Не само сложната обстановка по фронтовете и вътрешнополитическите фактори диктуват предпазливостта на правителствените кабинети. Възелът за активната намеса на всяка балканска страна продължава да бъде сложно заплетен и в останалите балкански столици. Но както по време на Сараевската криза, така и през първия месец на войната опитите на Балплац и Вилхелмшрасе да извлекат неговите нишки с комбинирани действия се натъкват на трудно преодолими турности.

В Букурещ, където Чернин продължава да бъде водещата фигура в съвместните дипломатически акции, натискът на Централните сили преследва набелязаните още през юли задачи: основната — да се тласне Румъния в изпълнение на съюзническите си задължения спрямо Австро-Унгария към нападение срещу Русия, и допълнителната — румънското правителство да даде в София писмени гаранции, че ще запази неутралитет при нападение на България върху Сърбия.

Изгледите за успех изглеждат минимални. Веднага след провала на мисията на Талаат Чернин вече живее с убеждението, че Братияну работи повече срещу Централните сили, отколкото за тях. „Победим ли ние, то Бесарабия ще му падне в скута, без румънците да са допринесли ни най-малко за това. Загубим ли ние, те няма да си развалят отношенията с Петербург“ — повтаря той в докладите си.⁷⁵

Без да еволюира от предишното убеждение за двойствения характер на румънската политика, австроунгарският дипломат продъл-

жава да настоява за внимателна тактика в Букурещ. Той предлага и нейната конкретна форма — умерени концесии в Трансилвания, да се направи с тях тактическа крачка назад, за да се спечелят по-късно две стратегически крачки напред в развитието на австро-румънските отношения.

Будапеща обаче мълчи. Тогава Франц Йосиф отново изпраща лично писмо до Карол, призовавайки румънската армия да тръгне срещу Русия. Той обещава като компенсация владенията на Бесарабия и Дунавската делта. Почти едновременно с писмото на Франц Йосиф пристига телеграма със същото съдържание и от името на Вилхелм II.⁷⁶

Австро-германският блок няма друг избор на действие след неудачния за него месец в политиката спрямо Румъния. Дипломатическите източници показват, че зад съвместната инициатива на Виена и Берлин стои разбирането за трудността, с която Румъния може да бъде тласната към изпълнение на съюзния договор от 5 февруари 1913 г. Отчита се фронтовата обстановка, която румънските обществено-политически настроения отразяват почти ежедневно подобно на чувствителен барометър. Тази обстановка е колеблива, успехът на фронтовете навещава ту едната, ту другата страна.

На Запад германските войски за кратко време сразяват Белгия и Люксембург. През втората половина на август тяхното командване концентрира наличните сили и дава заповед за настъпление през френско-белгийската граница. Френските армии започват да отстъпват, техният команден състав се оказва неподготвен, за да организира успешно първите сражения.⁷⁷ Към 30 август германският ариегард вече наближава Париж. Френското командване подготвя разгърнат отбранителен вал край Марна.

Германските успехи вливат оптимизъм в настроенията на Карол, Маргиломан, Карп и техните привърженици. Успокоително за тях звучат и новините от Източния фронт. На неговия северозападен сектор германското настъпление разстройва руската отбрана. След продължителни боеве към края на август източнопруската операция завършва с победа на германското оръжие.

Нейният ефект в румънската столица почти веднага е неутрализиран от събитията на югозападния сектор от фронта, който е в близост до източната граница на Румъния. В битката за Галиция втора и трета австроунгарска армия отстъпват важните градове-крепости Лвов и Галич. Стратегическата инициатива тук преминава в ръцете на руското командване, което бързо развива успеха на своите войски до самата западна граница на Източна Галиция.⁷⁸

Сега на свой ред се оживяват румънските антантофили. Тяхната преса започва антиавстрийска и антигерманска атака. Дирижират я руската и френската дипломация, които още по времето на Балканските войни изпреварват далече Централните сили в съперничеството за подкупуване на румънския печат. Карп предлага услугите на своя вестник „Молдова“, но неговият глас звучи слабо срещу антантофилския журналистически хор.

Чернин опитва и другите канали на пропагандата. Австроунгарският консул Борнемисаз и германският търговец Розелиус — доверено лице за специални поръчения на Вилхелмшрасе, сключват таен договор с най-голямата букурещка кинофирма „Бонети“. Срещу периодични шестпроцентови заеми в размер от 50 до 100 хил. левеният директор Темпеста се задължава да пуска по екраните на своите киносалони само филми за Германия и Австро-Унгария.⁷⁹ Като форма за обработка на масовото съзнание това начинание не е лишено от ефект. Бонети обаче взема първата сума, продължавайки да пуска и френски пропагандни филми.

Провалят се и опитите за повторно подкупуване на Т. Йонеску. Лидерът на консервативно-демократичната партия, който има немалко дългове, предпочита да ги погаси с парите на противниковата страна.⁸⁰

На практика Балплац не разполага с реални средства, за да наложи друг курс на румънската външна политика във всичките ѝ направления, в това число и на нейния балкански аспект. Правителството на Радославов вече не е склонно да държи заплашителен тон в Букурещ. Позициите на австроунгарската дипломация в Атина са твърде слаби, за да се използва и гръцкото влияние върху румънската политика. В тази насока сполука не може да има и далече по-големият авторитет на Вилхелмшрасе в гръцката столица, защото Гърция и Румъния държат на съюза помежду си, на съюзните си отношения спрямо Сърбия. Това придържане към буквата на Букурещкия договор е и формулата за защита срещу „дипломацията на силата“ от страна на Виена, и начин да се запази неутралитетът.

През септември и октомври 1914 г. в центъра на австро-румънските отношения пак застава трансилванският проблем. Той е изгласан напред от германската дипломация, която продължава да рисува благоприятен сценарий за румънската политика спрямо Централните сили само ако Виена и Будапеща направят широки концесии в Трансилвания. На Вилхелмшрасе вярват, че само решението на трансилванския въпрос може да склони румънското правителство към изпълнение на неговите съюзни задължения, да прекъсне съюзната нишка между него и Белград, с което ръцете на България остават развързани.

Румъния се превръща в основна тема на заседанията на австро-унгарския коронен съвет, обсъжда се напрегнато и при заседанията на австрийския и унгарския министерски съвети. Очертават се и групировки. Конрад и главнокомандущият ерцхерцог Фридрих убеждават всички в необходимостта от „жертви“, за да се спечели военната помощ на Румъния. Франц Йосиф, Тиса и Берхтолд приемат доводите им, но поставят условие: концесиите ще се направят едва след като румънското правителство даде принципна обвързваща декларация, че срещу „известни отстъпки“ веднага ще мобилизира срещу Русия и ще се откаже от съюзните си задължения спрямо Сърбия.

В последна сметка недоверието към Братяну взема връх. Виена иска предварителни гаранции от румънското правителство, които да определят и мащабите на нейното отстъпление в Трансилвания. Вилхелмшрасе приема с облекчение предложението на Балплац германската дипломация да посредничи в австро-румънските преговори. Го-

леми надежди се възлагат и на новоназначения германски пълномощен министър в Букурещ фон Буше, сменил конфликтния и слабо уважаван от Балплац Валдхаузен.

Обективно погледнато, шансовете за успех на австро-германската инициатива са силно ограничени. Събитията се развиват срещу авторитета на Централните сили в Румъния. Руските победи в Галиция дават обилен материал за румънската преса. Циркулират слухове, без съмнение с участието на руската дипломация, че колкото по-скоро румънската армия навлезе в Трансилвания, толкова по-бързо Румъния ще получи Буковина. В ход е и интригата за предстоящата абдикация на крал Карол в полза на престолонаследника Фердинанд, който щял да хвърли страната в обятията на Съглашението. Печатът илюстрира отлично целия този антиавстрийски кипеж.⁸¹ Букурещките ежедневници, сериозно и добре списвани, също се поддават на националистическите страсти и допускат по своите страници „патриотични“ материали, слаби като аргументация и оскърбително посредствени за нивото на вестника като политическа публицистика. И те намират широк кръг читатели.

Манифестации по улиците, дефилiranje, петиции, събрания на националистически формации — такава картина представлява Букурещ през есента на 1914 г. Под лозунга за „Велика Румъния“ тези демонстрации са открито предизвикателство срещу Дунавската монархия. Външно, общественият живот заприлича на бурни идейни дебати около една тема: териториалните придобивки и бъдещето на страната. Партийните блокове по националния въпрос се очертават още по-ярко, известяват своите крайни програми, представяйки своите лидери като „безкористни“ борци за румънските интереси.

Чернин започва да изпитва опасения, че ако Петроград предложи официално Буковина за румънската намеса срещу Централните сили, срещу краля ще се образуват няколко вътрешнополитически фронта, с които той няма да може да се пребори и ще абдикира. „Карол ни е единствената гаранция, че Румъния няма да ни напусне“ — телеграфира обезпокоено той, задълбочил съмненията си в лоялността на Братнуну.⁸²

От друга страна, политическите личности в Румъния, симпатизиращи на Централните сили, не притежават реални възможности, за да решат окончателно ориентацията на страната или поне да повлияят върху решението на правителството. Сковават ги австроунгарските поражения, контрааргументите на Виена и Берлин за германските победи в Източна Прусия им се струват неубедителни, защото през Галиция руските войски наближават румънската граница.

Силно потиснат от обстановката в страната и на фронта Карол действително изказва пред Чернин желание да абдикира. На тази хлъзгава почва Берхтолд губи част от увереността си в бързия успех на бъдещите преговори и сменя прекия натиск с маневра. Той нарежда Чернин да не тревожи вече краля с настояване за незабавна акция, а да се изчака развитието на обстановката.⁸³

Балплац не предвижда и бързината на руската дипломатическа реакция. От първия ден на войната Сазонов не е прекъсвал контактите си с румънската дипломация за принципното участие на Румъния във

войната срещу Централните сили. Но до началото на октомври въпросът стои открит по две причини: Братиану не иска да избързва и се плаши от Австро-Унгария; руското главно командване счита, че засега неутралитетът на Румъния е за предпочитане.⁸⁴ В противен случай Източният фронт би се удължил с още 500 километра, които румънската армия няма да може да покрие. Освен това въпреки неутралитета през Румъния по река Дунав се отправят шлепове с провизии и боеприпаси за Сърбия. Пак през Румъния от Солун транзитно идват английско-френски ешелони с мунции за Русия.

Все пак Сазонов ясно изразява становището си, за което са информирани в Париж и Лондон. Той обещава на Братиану „всички области от Австро-Унгария, населени с румънци“, т. е. Трансилвания и Буковина, ако Румъния започне с пълна мобилизация война срещу Дунавската монархия. В началото Братиану изразява задоволство от обещанията, защото неговата мечта за Трансилвания придобива реални очертания.⁸⁵ После решава, че е настъпил моментът да поиска от Русия и Бесарабия. Англия и Франция проявяват благосклонност към това искане, но Русия решително го отхвърля и към края на септември повтаря чрез посланика Поклевски своите предишни обещания.⁸⁶

По такъв начин австро-германските сондажи заварват Братиану с готови руски предложения. Те са несравнимо по-обширни и по-съблазнителни от изпълненото с уговорки за предварителни декларации предложение на Виена и Берлин. Карол предрича неговия неуспех и предлага на Чернин краен изход: България да обяви официално, че ще нападне Румъния, ако тя тръгне срещу Централните сили.⁸⁷

Кралят явно не се ръководи от гласа на хладнокръвния политически разсъдък, а трескаво търси начин да се задържи на трона, защото намесата на Румъния на страната на Антантата означава банкрут на цялата негова политика. Но и в София не е така лесно да се въздействува върху правителството и двореца. След австроунгарските поражения в Галиция и Сърбия и тук настроенията забележимо се променят. Перспективата за намеса на България на страната на Централните сили не предизвиква вече предишния ентузиазъм в редиците на управляващите либерални партии. При всички разговори българският министър-председател отбягва неудобната тема — нежеланието на правителството да провокира Сърбия, преди обстановката да е станала достатъчно ясна, за да се реши България на война със своята западна съседка. За подписване на съюзен договор с Централните сили Радославов вече не говори.

В контактите си с българските политици Тарновски все по-често трябва да се върти около деликатните теми Македония и Добруджа, да обещава щедра австроунгарска подкрепа за българските териториални искания на югозапад и североизток. Той дава познатите вече уверения за „развързани ръце“ във Вардарска Македония, но за Румъния е принуден да спре до неопределеното словосъчетание „доброволни компенсации“. Тях обаче Радославов счита само за „теоретично възможни“, познавайки неотстъпчивостта на Братиану. Българският министър-председател иска да остави и известен аванс за австроунгарската дипломация в развитието на българо-румънските отношения, като непрекъснато изтъква, че осъществяването на тези „теоретично въз-

„можни компенсации“ би дало нов вятър в платната на водената от него политика. За тези думи се залавя Тарновски, когато на 1 октомври 1914 г. с малко приповдигнат оптимизъм обещава на Берхтолд да „точни нишките“ на разговорите с министър-председателя и с шефа на „тайната“ царска канцелария Добрович в желанието от Балпац дух.⁸⁸

Основанията му дори за този плах оптимизъм са малко преждевременни. Когато Берхтолд, изпълнявайки желанието на румънския крал, поисква от Радославов публична декларация за незабавно нападение върху Румъния, ако тя обяви война на Австро-Унгария, получава в отговор внимателен отказ.⁸⁹ Пред опозиционните партии Радославов не може да представи убедителни аргументи за едно по-решително поведение спрямо Румъния, защото обещанията на Виена за Добруджа остават твърде условни и неконкретизирани. При това положение Фердинанд и Радославов твърде малко могат да държат на австро-унгарските интереси в Румъния. Заплашителният тон спрямо нея само можеше да усложни задачата им да неутрализират опозицията.

В края на септември и началото на октомври Балпац подновява амбициите си да изтръгне от българското правителство публично афиширано предупреждение към Румъния за въздържане от враждебни действия срещу Дунавската монархия. И сега те рухват. От натиска на Тарновски Радославов се измъква само с предпазлив намек пред румънския пълномощен министър Деруси и с обещание за една „най-обща“ декларация, без да се ангажира с време и текст.⁹⁰ Не сполучва и внушението, което Чернин се опитва да упражни върху Радев. Българският дипломатически представител внимава за всяка своя реплика пред политиците в румънската столица. „Аз съм без инструкции — оправда се той, — но според моето лично убеждение по-добре е Румъния да се компрометира първо с нападение върху вас и едва тогава ние да се намесим...“⁹¹

Но това едва ли е само негово мнение и „откуп за перманентното му русофилство“, както се мъчи да го zlepостави Чернин в донесенията си до Берхтолд. По всяка вероятност внушението идва от София, защото след няколко дни Радославов заявява почти същото на Тарновски.⁹²

Австроунгарската интервенция в българо-румънските отношения отново стига до задънена улица. Разочарованието в Балпац е силно, защото тук очакват от заплашителната българска декларация в Букурещ двоен резултат: въздействие върху Братияну и компрометиране на България пред силите на Антантата.⁹³ Последното означава, че откритата демонстрация на българската враждебност спрямо Румъния ще изостри отношенията между правителството на Радославов и Съглашението до точка, благоприятна за нов директен натиск на Централните сили в София с искане за незабавна намеса. С твърдия отказ на българския министър-председател и този тактически резерв за извличане на максимална изгода от българо-румънските отношения остава само предвиждане.

Безпокойството в Берлин расте. Вилхелмщрасе отново има аргумент, за да илюстрира пред австроунгарските съюзници ненадеждността на България и причините за предпочитанията към румънския крал.

Време за взаимни упреки няма, тъй като разклатеното положение на австро-германските войски срещу Русия изисква решителни контрамерки. И за военните стратегии, и за политиките в Берлин възможността поне засега е една — Румъния да насочи войските си срещу Русия. Компенсацията — отстъпки на Дунавската монархия в Трансилвания, вече се третира в германските ръководни среди дори като тактическа победа, защото нарастват опасенията от неприятелска военна акция на Румъния, която може да повлече след себе си и благосклонно настроената към нея Италия.

Вилхелм II спешно повиква при себе си австроунгарския посланик. На Хохенлое е заявено, че сега „ключът“ за сполучливото решение на военната кампания се намирал само в Букурещ, който трябвало да бъде спечелен. По-нататък кайзерът настоява Виена да намери по-скоро пътя към решаването на румънския проблем.⁹⁴ На всички заседания на Общия австроунгарски министерски съвет, състояли се през ноември 1914 г., отново надделяват гласовете на тези, които оспорват ефекта от концесиите в Трансилвания като средство за подобряване на отношенията между Румъния и Централните сили.⁹⁵

Румънските политически среди, които с нетърпение очакват конструктивен резултат от цялата тази суетня по трансилванския въпрос във Виена, остават силно разочаровани. Неудовлетворението веднага рекушира върху българо-румънските отношения. На 5 ноември 1914 г. Братиану прави официална декларация пред Радев, че ако България тръгне с Турция в помощ на Централните сили, Румъния ще застане срещу нея.⁹⁶ Гръцкото външно министерство, не без предварителна консултация с Букурещ, също декларира своите ангажменти към съюзна Сърбия. С една дума — българо-румънските, сръбско-румънските и гръцко-румънските отношения остават в онова състояние, в което ги заварват първите дни на войната. Перспективата за разкъсване на съюзните връзки между обградилият България държави продължава да бъде твърде далечна, неопределена и смътна.

* * *

Резкият тон на Братиану има своите основания не само в отказа на Австро-Унгария да направи концесии в Трансилвания. Руският посланик Поклевски енергично работи сред румънските политически среди, нещадейки обещанията, при това скрепени с твърди гаранции. Антантофилските вестници усилват многократно ехото от австроунгарските загуби в Галиция и премълчават германските победи в Източна Прусия. Дори подкупените от Чернин журналисти рядко дават пълна и благоприятна за Централните сили информация. Поклевски неколкратно се среща с Братиану, предлага му една или друга комбинация за намеса на Румъния на страната на Антантата.⁹⁷ Румънският премиер крие неговите предложения от краля и министрите, отклонява преките отговори с оправданието, че всяка, дори и най-предпазливата стъпка в посока към Русия ще бъде посрещната от краля, Маргилومان, Карп и техните привърженици като истинско предизвикателство. Но фактите са по-упорити, по-красноречиви от желанието да се представи благосклонен или безпристрастен и към двете страни — Петроград обещава повече територии и повече твърди гаранции.

Братнану обаче обича да се застрахова от всички страни. Преговаряйки с Петербург, румънската дипломация задълбочава и контактите си с Рим. Тук още от началото на войната румънският министър-председател се стреми да поддържа убеждението, че условията са съзрели за договорно споразумение между двете страни. В договорната дума на Италия той цели да съзре още една гаранция срещу опитите на двете групировки да въвлечат Румъния във войната, защото иска споразумението да бъде основа за запазване на неутралитета на двете страни. За Рим пък е от значение да лиши Дунавската монархия от един балкански съюзник, ако австро-италианските отношения стигнат до точката на военния конфликт.

На 23 септември 1914 г. Братнану и италианският пълномощен министър в Букурещ Фашоти подписват споразумението. Неговата основна клауза съдържа задължението двете страни да не напускат неутралната позиция, преди да са се консултирали взаимно в срок до осем дни. По-нататък споразумението предвижда съвместна работа за защита на двустранните интереси било в състоянието на неутралитет, било в положение, когато се налага да бъде изоставен неутралитетът.⁹⁸

За сключения договор узнават във Виена от странични източници. Реакцията е слаба, защото документът не носи военна целенасоченост, не обвързва с политически и военни задължения и не представлява пряка опасност за Централните сили. Той е симптоматичен с друго — Румъния търси нови гаранции за своя неутралитет, укрепва нейното намерение да го поддържа поне за определено време. А това означава нов стимул и за Вензелос да поддържа гръцкия неутралитет, съгласяване на безпокойството в София и Цариград, където румънската политика държи правителствата нащрек.

Още по-голяма загриженост през втората половина на септември предизвикват действията на руската дипломация. Тя вече е предложила няколко неофициални варианта за съюзен договор. Братнану отстъпва едва тогава, когато съумява да наложи на бъдещия договор модус на неутралитета и руските гаранции, че без кръв може да осигури и дори да разшири границите на страната. На 1 октомври 1914 г. Сазонов и румънският пълномощен министър в Петербург Диаманди си разменят ноти, с които придават законна форма на двустранната конвенция. В разгърнатия си вид тя гарантира териториалната неприкосновеност на Румъния и изисква от нея да запази благосклонен неутралитет. Споразумението предоставя на последната право да заеме „предназначените ѝ територии“, т. е. Трансилвания и част от Буковина, като границата между Румъния и Русия в буковинските земи се установи по етнически принцип. Конвенцията съдържа един пункт, който задължава Русия да получи за нея съгласието на Англия и Франция.⁹⁹

В историческата литература се дават различни оценки на руско-румънската конвенция от 1 октомври 1914 г.¹⁰⁰ С оглед на непосредствените австроунгарски интереси споразумението може да представлява истинска заплаха, ако след голяма руска победа правителството на Братнану добие дързост да посегне към Трансилвания и Буковина. То има за империята и неблагоприятен балкански аспект. Неговите клаузи улесняват Русия да снабдява Сърбия с военни материали през

румънска територия и, обратно — самата тя да получава от Солун англо-френско оръжие и муниции по най-късия път. Позовавайки се на конвенцията, Петроград може да поиска ограничения на австро-германските военни транспорти по румънските жп. линии за Турция и България, които правителството на Братияну и без това скъпернически и с много усложнения пропуска.

И най-накрая — споразумението за неутралитет дава нова възможност на румънското правителство да лавира, да се изплъзва от натиска на Централните сили за военна намеса с вътрешната увереност, че дори и за румънския неутралитет другата групировка вече е заплатила една прилична цена. Сега всеки намек за „щедростта“ на Русия е своеобразен контрааргумент срещу доводите и декларациите на Чернин и Буше, покачена цена за привличането на Румъния към Германия и Австро-Унгария.

Засега обаче опасността от руското въздействие върху Румъния все още не е реална. През октомври 1914 г. силите на Съглашението окончателно възприемат политиката на сдържаност, на отказ от решителни действия за намеса на балканските страни във войната срещу Централните сили. Налага се становището на Форин Офис, че едва след решителната победа на Запад Югоизточна Европа трябва да стане обект на активно политическо и военно внимание.¹⁰¹

Тази погрешна тактика на пасивност улеснява австро-германската дипломация при нейните усилия да въвлече час по-скоро Турция във войната. Поел командването на турската флота, германският адмирал Сушон започва на 28 октомври 1914 г. оръдеен обстрел на руските пристанища Севастопол, Новорусийск и Феодосия. На 12 ноември султанът обявява „свещена война“ на държавите от Антантата.

Какъв отзвук предизвиква турската военна намеса в Букурещ? Още при дипломатическата офанзива за спечелването на Портата Палавичини — по инструкции от Виена и без знанието на германската дипломация — убеждава военния министър Енвер, че най-удачно е намесата на Турция във войната да стане чрез акцията на флотата в Черно море. Балплац предвижда с подобен ход не само да се затрудни военното Русия, но и да се окаже силен психологически натиск на Букурещ, защото руските кораби биха се появили и пред румънските брегове. В разговора си с Енвар Палавичини се разпростира и по-широко върху своите очаквания: „Ако ние можем да привлечем Румъния на наша страна чрез акцията на флотата, то един ваш десант на румънска територия и един турско-румънски съюз ще повлияят решително върху събитията...“¹⁰²

На практика Палавичини развива своето убеждение, че приятелството на Румъния е от най-голяма стойност и по-ценно за монархията, отколкото съюза с България. Дипломатът не е българофоб, но в неговите представи за австро-румънските отношения има премного традиционализъм и инертна вяра, че шансовете за помирение и разбирателство не са пропуснати. Палавичини смята за целесъобразно пренебрегването на България, стига то да изкупи стойността на австро-румънския военен съюз срещу Русия. Той предлага румъно-турски съюз под патронажа на Централните сили, като Румъния бъде привлечена към него с обещание за териториално разширение в Добруджа и Беса-

рабия, а Турция — с възстановяването на нейните права върху Албания и Македония. „Така обвързваме по-здравото Турция и отклоняваме вниманието на Букурещ от Трансилвания и Буковина“ — заключава той в един доклад до Берхтолд.¹⁰³ Най-важното условие за осъществяването на турско-румънския алианс е според Палавичини успешното развитие на военното положение по всички линии, в Сърбия и на Изток.

Берхтолд не вярва в подобен обрат на румънската политика. А и предлаганите от посланика териториални компенсации в полза на двете страни в Добруджа, Албания и Македония са до такава степен политически нереални, че полето пред този пасаж от доклада на Палавичини веднага е декорирано с голяма удивителна. Берхтолд все пак има определена надежда, че присъствието на турската флота пред румънските брегове ще понижи самочувствието на антантофилите в Букурещ, ще укрепи намеренията на краля и Братиану да запазят неутралитета.

Във Виена обаче не са преценили само едно — смъртта на румънския крал. Карол умира на 10 октомври 1914 г. Неговата смърт е сериозна политическа загуба за Централните сили, които се лишават от важен фактор за определяне на румънското външнополитическо поведение в желаната от тях насока. Приемникът Фердинанд е колеблива и непостоянна личност. Новата кралица Мария, чието родословно дърво извежда корените си от английския кралски и руския императорски двор, има силно влияние върху краля. Не може да има съмнение, че с нейната корона Антантата печели благоприятен елемент за дипломатическата си стратегия в Румъния.

„Фердинанд е един мъж без собствени идеи.“ — късо, но убедително верно е охарактеризирал Чернин бъдещия крал още през септември. Това мнение не отричат нито румънските политици, нито самата кралица.¹⁰⁴ Сега австроунгарската дипломация трябва да се съобразява с един безволев характер, с един Хохенцолерн, чиито прогермански чувства ежедневно ерозират в най-интимния семеен кръг. Фердинанд обаче е страхлив и трудно взема отговорни политически решения. В това обстоятелство се крие най-големият шанс за Вилхелмшрасе и Балплац.

И наистина — турската флотска канонада срещу руските брегове прави силно впечатление на румънските политици. Турски крайцери не се появяват по крайбрежието на Румъния, защото Братиану е помолил за това, страхувайки се от антигермански и антиавстрийски демонстрации. Такива няма, но сянката, която преминава през антантофилските партии, е обаче от очевидна. Румъния запазва неутралитет.

Към неутралната позиция продължават да се придържат също България и Гърция. Засега Турция няма намерения, а едва ли биха й стигнали военни възможности за откриване на балкански фронт. Незасегнати пряко, правителствата в София, Букурещ и Атина отново предпочитат да изчакат.

С други думи, решението на Портата да започне военни действия срещу Русия не изяснява балканската обстановка. Събитията за сетен път потвърждават вече наложилото се във Виена и Берлин убеждение, че балканските държави ще следват пътя на собствените си мак-

симални интереси, че ще съблюдават политиката на съседите дотолкова, доколкото тя не застрашава сигурността им или не представлява опасност за техните бъдещи планове.

Подобно заключение води до два извода. Първият — налага се търпелива и последователна борба за всяка отделна държава, за нейното спечелване или неутрализиране. Комбинациите за постигане на благоприятна едновременно развръзка в трите, а дори и в две от балканските неутрални държави разчитат предимно на довоенни тенденции, критерии и оценки, които военното време би могло или вече оборва и срива. Вторият извод засяга отношенията в четириъгълника България — Сърбия — Румъния — Гърция. Румънският и гръцкият неутралитет след влизането на Турция във войната пораждат във Виена глагове, че реакцията може да бъде същата и след евентуално нападение на България върху Сърбия. Пред тези предположения Балпац също трябва да постави едно „доколко“ и неговият отговор пак се съдържа в двете обективни предпоставки: развитието на вътрешнополитическата обстановка в самите балкански държави и събитията по фронтовете.

До лятото на 1915 г. тези два фактора така се преплитат в своето развитие, че обуславят няколкомесечна пауза в румънската балканска политика. По бойните полета двете враждебни групировки редуват победите с поражения, без нито една от тях да вземе очаквания от румънското правителство превес. При това положение неутралитетът и запазването на съюзните отношения със Сърбия представляват най-удобната и благоприятна позиция. Равновесието на фронта води и до равновесие в политическата тежест на антантофилите и австро-германофилите. Нито едните, нито другите могат да почерпят от ехото на сраженията убедителните аргументи, за да наложат своя курс във външната политика на страната.

При тези обстоятелства австроунгарската дипломация е лишена от резултатни средства за въздействие върху поведението на Букурещ. Обстановката тук става по-спокойна, въпреки че предишните два големи проблема продължават да висят: румънските гаранции за ненападение, ако българската армия навлезе в Сърбия, и исканите от румънското правителство концесии в Трансилвания.

Първият не е актуален. До май 1915 г. България не показва признаци за готовност да нападне западната си съседка. Правителството на Радославов и дворецът запазват недоверието си към Турция, въпреки че сега нейните армии се сражават в Кавказ и се подготвят за влизане в Египет, далече от Балканите. Примерът на „триумвирата“ не може да бъде убедителен аргумент за промяна в българската политика. Тя има чисто балкански измерения, а след намесата на Турция във войната неутралната позиция и ангажираността на Румъния и Гърция със Сърбия не са се изменили, диктувайки предпазливо поведение и на София.

По въпроса за Трансилвания също не е направена онази важна крачка напред, която може да накара Братияну да промени своя тон спрямо София. На 8 ноември 1914 г. Тиса най-после публикува дългоочакваните концесии. Унгарското правителство обещава ревизия на училищния закон, за да подобри състоянието на православните училища в Трансилвания, право на употреба на румънски език от местните

чиновници и облагодетелствуваща румънската националност промяна в реда на изборите.¹⁰⁵ За отстъпване на територии не се споменава нито дума.

Румънската антантафилска преса веднага се нахвърля върху концесиите, преценявайки ги като крайно недостатъчни. Германофилите и австрофилите също остават разочаровани.¹⁰⁶ За Братиану и този половинчат документ е все пак доказателство, че и неутралитетът може да бъде печеливша карта.

Поразредила до известна степен напрежението по трансилванския проблем, в края на 1914 и началото на 1915 г. австроунгарската дипломация се заема да отрази новата офанзива на Антантата в румънската столица. Успоредно с усилията да се постигне сближение между България и Сърбия съгласенските дипломати полагат немалко труд и да се доберат до едно контролирано от тях българо-румънско споразумение. В него Петроград, Париж и Лондон виждат известна възможност да гарантират тила на евентуално притеклата се в помощ на Сърбия румънска армия. За тази кауза енергично работят опозиционните лидери Понеску, Филипеску и Константинеску.¹⁰⁷ Включва се и румънският пълномощен министър в София Деруси.

За австроунгарската дипломация се оказва сравнително лесно да внуши в българската столица, че с предвижданото споразумение България няма да получи нищо от Румъния. Самият Братиану заявява пред Чернин и Радев, че неговото правителство не възнамерява да отстъпи „нищо милиметър земя“¹⁰⁸.

Трудно е да се осъществи другата инструкция на Берхтолд — като контрамярка Чернин да опита пак всичко, за да получи българското правителство гаранциите на Букурещ за неутралитет при едно нападение върху Сърбия. И този път Братиану дава на българското правителство да се разбере, че Румъния няма да търпи никаква враждебна стъпка спрямо Сърбия.¹⁰⁹ Румънският министър-председател отхвърля предложението на Антантата като „абсурд“, но и за инсинуациите на Чернин му е необходим само старият предлог — „съюзни задължения“¹¹⁰, за да ги пресече. В българо-румънските отношения Братиану остава на предишната позиция — България да бъде прикритие за неутралитета на Румъния, без да се комбинира с нея за всякакви активни действия.

В тази насока между румънската и гръцката политика съществува пълно единомислие. Българският пълномощен министър в Атина Пасаров често повтаря в докладите си от пролетта на 1915 г., че Гърция няма да се осмели да нападне една воюваща със Сърбия България, ако Румъния не стори това.¹¹¹ Неговият австроунгарски колега Силаши допуска две възможности: гръцка мобилизация като отговор на българската мобилизация срещу Сърбия и румъно-гръцко военно единодействие, ако след българското нападение върху Сърбия Румъния удари България в тил.¹¹² Единственото, което могат да направят Виена и Берлин за отслабването на връзките между Гърция и Румъния, са честите внушения в Букурещ и Атина, че Балканският съюз не бил валиден за световната война и че доброволната намеса на една или повече балкански държави в тази война не задължавало Гърция да изпълнява предишни съюзни задължения, защото нейното спокойствие,

както и това на Румъния, било по-важно от всичко.¹¹³ Но тези внушения и в двете столици нямат успех, въпреки че съдържат известна логика от международноправна гледна точка. Заплахата от комбиниран гръцко-румънски удар продължава да бъде една от причините, които затрудняват решението на българското правителство да започне война със Сърбия. Тази заплаха Балплац и Вилхелмшрасе все още не могат да разсеят.

Не предлага противодействие срещу нея и новият австроунгарски министър на външните работи Буриан, който в началото на 1915 г. сменя Берхтолд. Той е повикан в името на един потвърд външнополитически курс, но в оценката на румънската позиция проявява прибързан оптимизъм. В първата си инструкция до Чернин Буриан развива мисълта, че линията на поведение спрямо Румъния трябва да бъде постоянен натиск за активна намеса срещу Антантата. За разлика от Берхтолд още с поемането на ресора новият външен министър поставя алтернативата „неутрална Румъния“ на второ място, третирайки внушенията в тази насока като временно спомагателно средство, за да „не се опъва много лъка“ на взаимоотношенията.¹¹⁴

Вместо това обаче румънското правителство предпочита да здрави връзките си с Италия. Всички очакват вече английския десант при Дарданелите, с който Балканите биха се превърнали в една от „горещите точки“ на войната и в този смисъл по-стабилното покровителство на Италия дава и по-голяма сигурност на румънската политика. На 6 февруари 1915 г. двете страни подписват новото споразумение. При всяко нападение на Дунавската монархия върху едната от тях те се задължават да предприемат съвместни защитни мерки.¹¹⁵ Съглашението от септември 1914 г. остава в сила, но желаната от Букурещ крачка напред в гарантирането на румънската сигурност е сторена. Вместо предишните гаранции за запазване на неутралитета сега съюзът вече има острие, макар и дефанзивно; насочено срещу Австро-Унгария. Рим налага върху споразумението давност от 4 месеца, което означава, че италианското правителство има намерение в близко бъдеще да определи окончателно своята позиция.

В Балплац разбират едва след месец за новото итало-румънско споразумение. Неоспоримо е, че Румъния търси по-сигурен пристан при противника. Постепенно в Балплац изпепеляват надеждите да се спечели Румъния за активна намеса. Нейният неутралитет взема връх като главна задача на австроунгарската политика в Румъния. Погледите сега са насочени към България.

Все пак в отношенията на Букурещ със столиците на Антантата и балканските държави остават още неясноти, които поне засега нямат нотки на известно успокоение.

Независимо от бъдещото италианско поведение Братнану трябва да предвиди и някои международни усложнения, преди да се реши на война с Централните сили. Русия твърдо манифестира своето положително отношение към възможната румънска акция в Трансилвания. В Букурещ още не са наясно дали в Лондон и Париж ще бъде проявена такава категоричност в благосклонността към цялостния румънски суверенитет върху тази област. Никой не може да оспорва,

че със загубата на Трансилвания Дунавската монархия отслабва значително и оголва източната си граница срещу укрепналите руски позиции в Централна и Източна Европа. Отчитайки преди всичко английския традиционализъм в отстояването на принципа за равновесие на силите в Европа, определени политически среди в Букурещ се опасават от възможната липса на ентусиазъм у Форин Офис спрямо подобна посока на румънското териториално разширение.

Прибързано решение не предполага и състоянието на българо-румънските отношения. „Аз съм убеден, че ние ще воюваме с Румъния, ако тя нападне Австро-Унгария“ — повтаря Радев пред Братиану и Чернин.¹¹⁶ Естествено тези думи нямат стойността на официална декларация. Виена може само да предполага и да се надява на военна помощ от страна на България. Във всеки случай подобна възможност държи в напрежение Братиану и той не се съмнява, че румънската акция в Трансилвания ще накара австроунгарската дипломация да хвърли всички усилия, за да прекрачи и българската армия границата в Добруджа.

Румънското правителство продължава да се плаши и от немската позиция. Германският посланик неколkokратно заявява на Братиану, че всяко нападение върху Трансилвания ще бъде посрещнато тук от германски войски.¹¹⁷

В началото на март 1915 г. силно вълнение преминава през румънските политически среди. Ехти канонадата при Дарданелите. Турците се отбраняват отчаяно, но при трудния подвиз на германски мунции могат всеки момент да се огънат. Градушката от критики вали по страниците на антантофилския печат срещу изчаквателната и предпазлива политика на Братиану. Лайтмотивът е един: Румъния не трябва да изпусне момента.

Правителството дава вид, че се колебае. Чрез своя дипломатически представител в Лондон Братиану намеква, че при твърдо гарантирани териториални компенсации и няколко големи доставки с военно снаряжение Румъния би могла в началото на май да се присъедини активно към Антантата.¹¹⁸

Този ход е повече сондаж и далеч по-малко реално намерение. Седмиците до май могат да се окажат достатъчно време, за да се реши съдбата на Дарданелите и едната от групировките да постигне решаващ превес над другата. Тогава румънското правителство без угризение на съвестта може да промени решението си при наличието на вече добре подготвена и снабдена армия. Затова Братиану не бърза и с уточняването на придобивките. Все пак англичаните са предпочетени пред руснаците като пръв партньор в подхванатите преговори, защото Форин Офис може да се окаже по-отстъпчив, когато стане дума за Буковина или за Бесарабия.

За да избегне риска от усложнения в отношенията с Антантата именно сега, Братиану нарежда да се спрат на румъно-българската граница транспортите с австро-германско оръжие и мунции, които са от изключително значение за турската отбрана на Дарданелите срещу английския десант. В продължение на два седмици през април Чернин и Буше полагат неимоверни усилия, за да бъдат пропуснати ешелоните. Отказва кралят, уплашен от възможността руската агентура

да узнае за това нарушаване на неутралитета. Не се съгласява и Братиану, който изтъква, че „работата“ е единствено от компетенцията на финансовия министър Константиnescу. Последният също се противи енергично, прикривайки антантофилските си тежнения с формалния претекст на личната обida, защото с него бил разговарял „само“ германският легационен съветник, а не лично Буше.¹¹⁹ Така муниципалното осигуряване на турските позиции при Дарданелите остава проблематично.

* * *

На 26 април 1915 г. италианското правителство подписва тайно споразумение с Антантата, в което се уточняват компенсациите и военно-политическите подробности около намесата на Италия във войната срещу Централните сили.¹²⁰ Малко по-късно се открива и новият, австро-италиански фронт.

Опасенията на Виена, че тясното итало-румънско сближение ще накара Румъния да последва италианския пример, не се оправдават. През пролетта на 1915 г. австроунгарските и германските войски започват широко настъпление в Галиция и Карпатите, охладило ентусиазма на румънските антантофили да воюват с монархията за Трансилвания. Румънската политика продължава своята изчаквателна и внимателна позиция.

Усилията на Виена и Вилхелмшрасе сега се съсредоточават в София. След повече от двумесечна дипломатическа борба в началото на септември 1915 г. България подписва съюзен договор с Централните сили и двустранно споразумение с Турция. Един месец по-късно нейните армии вече маршируват през сръбската граница.

Перипетията около въвлечането на България във войната са почти изяснени в историческата литература; могат да се приемат — макар и с някои резерви — и основните изводи на причините, хвърлили България във вихъра на войната.¹²¹ С оглед на нашата тема обаче е по-интересно да се отговори на два въпроса: как Балплац и Вилхелмшрасе разсеяха българските опасения от Румъния и по какъв начин австроунгарската дипломация принуди Румъния да не изпълни съюзните си задължения срещу Сърбия след българското нападение, защото правителството на Братиану поема пътя на войната едва през късното лято на следващата година.

Първият и определящият фактор, който повлиява върху българо-румънските отношения, за да не достигнат до границата на военната враждебност, са успехите на Централните сили по фронтовете. На Изток руските армии претърпяват серия от непознати по своята тежест до този момент поражения. Проваля се и Дарданелската операция. Главният нейн двигател У. Чърчил трябва да подаде оставка от поста на морски министър. На Западния фронт се установява позиционна война, където при редките атаки тактическата инициатива най-често е в ръцете на германското командване. Не се развива според очакванията и италианското настъпление при р. Изонцо, в Алпите и

Трентино. Австроунгарските съединения посрещат италианските дивизии с предварително подготвени отбранителни рубежи, прекъсвайки бързо техния първоначален устрем.

При този ярко изразен, макар и временен превес на Централните сили по фронтовете румънското правителство предпочита да не рискува, изпълнявайки съюзните си задължения спрямо Сърбия. А и последната, притисната от две страни, бързо е разгромена, всяка кауза за нейното спасяване изглежда обречена. България се чувствава с развързани ръце, още повече, че и другият съюзник на Сърбия, Гърция, предпочита да последва румънския пример. Така че несравнимо по-голяма работа за румънското поведение след българската акция срещу Сърбия свършват оръдията, отколкото дипломатите на Австро-Унгария и Германия.

Румънското правителство има една главна цел — да печели време. Повторното завоюване на важната крепост Пшемисъл от австроунгарските войски прави най-силно впечатление в Букурещ, дори кралицата веднага се осмелява да намекне, че военният съюз с Централните сили не бил изключен. Братяну и крал Фердинанд обаче мълчат.

Успехите на българското оръжие в Сърбия оставят следа на дълбоко впечатление сред румънската политическа общественост. Антантофилските среди снижават тона на нападите срещу Централните сили, правителството усилено се заема да доказва своята лоялност пред Виена и Берлин.

За да не обтягат излишно австро-румънските отношения, на Балпац се погрижват Братяну и крал Фердинанд да получат по една успокоителна телеграма от Радославов и българския монарх, че българската офанзива срещу Сърбия не крие никакви елементи на опасност за останалите балкански държави. Румънското правителство продължава и по-нататък да гледа сравнително спокойно на събитията в Сърбия, още повече, че в края на юли 1915 г. Антантата отново не приема неговите териториални искания за намеса във войната срещу Централните сили.¹²² Без твърди гаранции от страна на Съглашението Братяну смята за немислима всяка по решителна стъпка в изпълнение на съюзническите задължения спрямо Сърбия.

Само Чернин хвърля през есента на 1915 г. тревожни погледи към бъдещето. Няма ли все пак Русия да се притече на помощ на своята съюзница Сърбия, постигайки съгласието на Букурещ за транзитен марш през румънска територия? Но засега нито дипломатическите канали, нито разузнаването донасят сведения, че Русия ще излезе пред румънското правителство с подобно искане.

Усложненията идват от друга страна. За повод е използвана концентрацията на български войски по границата с Добруджа. В София дълбоко не вярват на румънските изявления за траен неутралитет и се готвят да си възвърнат съгласно договора на България с Централните сили от 6 септември 1915 г. отнетите ѝ по силата на Букурещкия договор територии.

Българската заплаха на южната граница създава в Букурещ напрежение с нежелан за Централните сили заряд. В края на февруари 1916 г. пламва огънят на националистическите страсти. Таке Йонеску

упреква българите в „агресивни намерения“ и въпреки че отчита разумността на поддържаната в момента неутрална политика, иска от краля едно „твърдо споразумение“ с Русия. То според него щяло да подготви страната за поражението на Централните сили и същевременно да отговори напълно на румънските национални възжелания. Пропагандната вълна в подкрепа на Йонеску е толкова мощна, че почти заглушава и без това анемичния глас на карповия „Молдова“, по чиито страници осъществените национални идеали продължават да се свързват с победна за Австро-Унгария и Германия война.¹²³

Кралят не приема аргументите на амбициозния политик. Той е толкова депримиран, че почти истерично иска от Чернин тази „дирижирана“ от Централните сили маневра на българите да се преустанови, тъй като можела да има непоправими последици за короната, за бъдещето на румънската политика.

От Виена веднага отговарят, че стоят настрана от българските военни приготовления. Тук Чернин редовно ги информира за неприязънта на българското население в Добруджа към румънските власти, за своите опити да компрометира някои от представителите на местната румънска администрация.¹²⁴ Минали през София австроунгарски и германски политици непрекъснато донасят за нетърпението на българския генералитет час по-скоро да се разправи с Румъния.¹²⁵

Тъкмо сега Балпац не желае конфликтно да изострия българо-румънските отношения. „На нас ни трябва преди всичко неутрална Румъния“ — напомня Буриан на Чернин. Външният министър съветва разумно да се използва румънският страх от България. Въоръжен конфликт трябва да се предизвика само тогава, когато Румъния окончателно се определи към Антантата. Подобни инструкции получава и Тарновски.¹²⁶ Неговият натиск върху отговорните фактори в София спира раздвижването на българските войски по границата.

На Източния фронт започва лятното настъпление на ген. Брусилов. Австроунгарските и германските дивизии търпят поражение след поражение. Руските войски наближават границата. Отново се надигат демонстрациите на антантофилите за присъединяване към Антантата. На 19 юни 1916 г. Чернин пише от Синая: „Надеждата, че ще могат успешно да ни нападнат, пак започна да надделява. Всички отново обръщат погледи към считаната преди няколко месеца за загубена Трансилвания. Сега в Румъния сме там, където бяхме преди една година...“¹²⁷

Румънският неутралитет отново застава пред голям, тревожен въпрос. В разговорите си с Чернин Братиану е категоричен — можел да задържи Румъния неутрална само ако бъдат отблъснати руснаците или поне задържан техният натиск. Конрад обаче не е в състояние да обещае бърза контраофанзива срещу Брусилов.

Остава да се изпробват възможностите на старата идея — заплаха на Румъния с българската армия. Правителството на Братиану обаче не се плаши и излиза постепенно от политическата стагнация. С приближаването на руските войски то вече се чувствава във водовъртежа на събитията и трайно насочва вниманието си към Антантата. Често прекъсваните преговори с Петроград, Лондон и Париж сега са възобновени. На 17 август 1916 г. е подписана спогодба

между Румъния и Антантата и руско-румънска военна конвенция. За войната срещу Австро-Унгария правителството на Братиану получава гаранции за всички румънски територии, права върху Трансилвания, Буковина до р. Прут и част от Банат. Денят за започване на бойни действия е установен на датата 26 август.¹²⁸

Тиса, който почти веднага научава новината, остава безмълвен по въпроса за едни бързи и широки териториални компенсации в Трансилвания, които могат да доведат до евентуален обрат. Мълчи и Буриани, дори когато Чернин го запитва за отстъпките в Буковина.

На 27 август сутринта румънският външен министър Порумбару подписва декларацията за обявяване война на Австро-Унгария. Един ден по-късно германското и турското правителство преустановяват дипломатическите си отношения с Румъния. На 1 септември същото прави и кабинетът на Радославов.

Чернин напуска победен дипломатическото полесражение в румънската столица. „С голяма омраза към Будапеща, с неприязън към Виена и със съжаление към Германия Румъния встъпи във войната“ — пише по-късно един известен историк.¹²⁹ Австроунгарският пълномощен министър не успява да се пребори с два фактора, които противодействуват на неговата, общо взето, компромисна политика: с твърдостта на Тиса, който не желае да отстъпи „дори едно акациево дърво“ в Трансилвания и с националния инстинкт на Братиану, чието стратегия в последна сметка предпочете по-сигурния и по-обещаващия съюз с Антантата.

* * *

В линията на Виена спрямо румънската балканска политика от август 1914 до август 1916 г. се открояват два основни проблема: възможността да се въвлече Румъния във войната срещу Антантата, което би означавало тя да застане във враждебна позиция и спрямо своя съюзник от Междусъюзническата война Сърбия; по-малко благоприятната, но все пак изгодна перспектива да се запази румънският неутралитет при всяко действие на останалите балкански държави — най-вече при евентуална военна акция на България срещу Сърбия.

Виенската дипломатия не успява да реши нито един от двата проблема. Въпреки съюзните отношения на Румъния с Централните сили румънският премиер Братиану съумява да наложи линията на търпеливо изчакване в неутрална позиция, докато обстановката по фронтите през лятото на 1916 г. не показва, че Антантата има големи шансове да победи. А и във Виена не се отнасят благосклонно към исканите от Букурещ отстъпки в Трансилвания, което внася допълнителни моменти на напрежение в австро-румънските отношения.

Що се отнася до абсолютния румънски неутралитет в рамките на Балканите, то — въпреки усилията на австроунгарската дипломация — Букурещ не дава официална писмена декларация в този смисъл. По такъв начин румънската позиция се оказва допълнително затрудняващ елемент в усилията да се ввлече България във войната, защото в София чак до лятото на 1915 г. се опасяват от румънската реакция след евентуално нападение върху Сърбия. В последна сметка точната преценка на румънските управляващи среди за крайния победител във войната — след много лавирания и комбинации — решава намесата на Румъния във военните действия на страната на Антантата.

¹ Вж. подробно G. E. Silberstein. *The Troubled Alliance (German-Austrian Relations 1914 to 1917)*. Lexington, Kentucky, 1970, p. 346—352; *Die Bibliographien zur Geschichte des Ersten Weltkrieges. Literaturbericht und Bibliographie von M. Gunzenhäuser Frankfurt am Main*, 1964, p. 37—44.

² U. Schmidt, *Die Beziehungen Österreich — Ungarns zu Rumänien vom 1. VIII. 1914 bis zum Kriegseintritt Rumäniens*. Diss., Wien, 1961.

³ O. Czernin. *Im Weltkrieg*. Berlin, 1919.

⁴ A. F. Pribram. *The Secret Treaties of Austria—Hungary*. Vol. 2, Cambridge Mass., 1921, p. 102 fol.

⁵ E. Rutkowski. *Österreich-Ungarn und Rumänien, 1880—1893. — Südost-Forschungen*, Bd. 25, 1966, p. 207 fol.

⁶ Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1, 1876—1886. С., 1978, с. 23—35.

⁷ Цит. Вл. Арабов. *Размяната на Добруджа с Бесарабия*. Отказът на румънците от Добруджа. С., б. г., с. 36.

⁸ F. Conrad v. Hötzendorf. *Aus meiner Dienstzeit*. Bd. 1. Wien, 1924, p. 258—259.

⁹ Красный архив. Т. 2. (45). М., 1931, с. 45.

¹⁰ Цит. по История Румънии 1847—1917. М., 1971, с. 370. За себе си генералът има право, защото вместо българо-турска война придвижката се след анексията с още няколко километра на изток австро-унгарска граница прибавя ново звено в хабсбургското обкръжение на Румъния.

¹¹ Graf Benckendorffs diplomatischer Schriftwechsel. Hrsg. von B. von Siebert. Bd. 1. Berlin und Leipzig, 1928, p. 64.

¹² Още в румъно-австрийската конвенция от 1900 г. се потвърждават румънските права върху Бесарабия и българските територии, заключени в четиригълника между градовете Силистра, Русе, Шумен и Варна. (*Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914* (GP). Bd. 18. Berlin, 1934, No. 541, 542; R. W. Seton-Watson. *Histoire des roumains*. Paris, 1937, p. 408—409.

¹³ На путях к мировой войне 1914—1918 гг. М., 1940, с. 279.

¹⁴ Русия отчита силните антибългарски настроения в Румъния и постоянно съветва България да отстъпи в започналите трудни българо-румънски преговори за Добруджа. Но руската дипломация решително отхвърля плана на министър-председателя Братиану за окупиране на български територии като средства за шантаж на България. (Сборник дипломатических документов, касающихся событий на Балканском полуострове (августе 1912 — юли 1913 гг.). СПб., 1916, док. 332).

¹⁵ Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise bis zum Kriegsausbruch (Dipl. Akt. des Öst.-ung. Ministeriums des Aussern) (ÖUA). Bd. IV. Wien und Leipzig, 1929, No. 4719, Bd. 5, Nr. 5682; F. Conrad v. Hötzendorf. *Op. cit.* Bd. 2, p. 355, 360, 363, 364.

¹⁶ На путях к мировой войне, с. 130.

¹⁷ ÖUA, Bd. 4, No. 7036, 7053, 7060, 7062. Не без помощта на Виена обаче Румъния получава още през април 1913 г. Силистра, отстъпен от България съгласно решението на посланиците на великите сили в Петербург. (Б. Кесяков. Принос към дипломатическата история на България. Т. 1. С. 1925, с. 51—54).

¹⁸ G. P. Bd. 3, No. 583—585, 597; А. С. Ерусалимский. *Бисмарк. Дипломатия и милитаризм*. М., 1968, с. 209—210.

¹⁹ J. Ursu. *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre*. Paris, 1918, p. 50—51.

²⁰ *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1913. Berlin, p. 252—253.

²¹ Г. Савин. *Иностранный капитал в Румънии (с 1859 по 1945)*. М., 1950, с. 50—58, 72, 78.

²² През 1903 г. неговият пакет от акции преминава под контрола на „Дойче банк“, която четири години по-късно създава и тръста „Европейше петролеум унион“ за централно ръководство на всички румънски нефтени предприятия (История Румънии 1848—1917, с. 374).

²³ Германският капитал тук държи 27,37% от всички инвестиции. След това идват англо-холандските, английските, американските, белгийските, италианските и едва тогава — австроунгарските капиталовложения. (Г. Раваш. Из истории румънского нефтя. М., 1958, с. 53—59).

²⁴ В. Н. Виноградов. Румъния в годы первой мировой войны. М., 1969, с. 13.

²⁵ GP, Bd. 34, No. 13308.

²⁶ К. Б. Виноградов, Ю. А. Писарев. Главные направления внешней политики Австро-Венгрии. — Вопросы истории. 1966, кн. 6, с. 86—88.

²⁷ Diplomatiscche Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges. Wien, 1919, 1—2 Teil, p. 7—13; M. B. Peterson. Das österreichisch-ungarische Memorandum an Deutschland vom 5. Juli 1914 — Scandia, Vol. 30, 1964, p. 138—150.

²⁸ ÖUA. Bd. 8, No 9984.

²⁹ D. Lödig. Die deutsche und österreichisch-ungarische Balkanpolitik am Vorabend des 1. Weltkrieges. — Denkschrift Martin Göhring Wiesbaden, 1968, p. 261—262.

³⁰ Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война (по-нататък — Д. Д.) (1913—1919). Т. 1, С., 1920, док. 239.

³¹ Пак там, док. 249, 251.

³² J. Silassy. Der Untergang der Donau Monarchie. Diplomatische Erinnerungen, Berlin, 1921, p. 123.

³³ ÖUA. Bd. 8, No. 10838.

³⁴ Ibid. Bd. 8, No. 10761.

³⁵ The Vindication of Greek National Policy, 1914—1917. London, 1918, p. 70—71.

³⁶ Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien. Politisches Archiv (P. A. I), 521, Liasse XLII/8a, T. 281, Berchtold—Tarnowski, 6. VIII. 1914; Liasse XVIII/7a, T. 516, Tarnowski—Berchtold, fol. 363.

³⁷ Австроунгарският дипломат остава крайно недоволен от Радев, че без инструкции от своето правителство не желае да използва „психологическия момент“, за да заплаши и той Братияну (Д. Д. Т. 1, док. 264, 265).

³⁸ В съвместна нота до Братияну той е охарактеризиран като една от „причините за румънското недоверие към България“ (P. A. XVIII. Rumänien 47, Weissungen, Varla 1914, T. 363, Szögeny—Berchtold, 2. VIII. 1914).

³⁹ Ibidem, 516, Liasse XLVII/7a, T. 224, Berchtold—Czernin, 2. VIII. 1914.

⁴⁰ Вж. изграденото изцяло по архивни материали съобщение на Г. Fotino. Une séance historique — Revue de deux mondes, T. 58, Nr. 100, 30. VIII. 1930, p. 353—356. Ходът на дебатите е описан подробно и у В. Н. Виноградов. Румъния в годы первой мировой войны, с. 43—45; За своето становище по време на съвета Карол информира Франц Йосиф в едно писмо от 17. VIII. 1914 (P. A. I. 516, Liasse XLVII/7b, T. 395, 396, Czernin — Berchtold, 18. VIII. 1914).

⁴¹ Die deutschen Dokumente. Bd. 3, No. 811; Ф. Н. Нотович. Дипломатическая борьба в годы Первой мировой войны. Т. I. Потеря союзниками Балканского полуострова. М., 1947, с. 60.

⁴² В. Н. Виноградов. Румъния в годы первой мировой войны, с. 4—46.

⁴³ Die deutsche Dokumente, Bd. IV, No. 775; Заговор против мира. Как была развязана империалистическая война в 1914, Факты и документы. М., 1934, с. 147.

⁴⁴ P. A. I. 516, Liasse XLVIII 7b, T. 399, Czernin — Berchtold, 18. VIII. 1914; G. Fotino. Op. cit., p. 538.

⁴⁵ Ibidem, 512, Liasse XLVII/6A, T. 582, Tarnowski — Berchtold, 16. VIII. 1914.

⁴⁶ Д. Д. Т. 1, док. 266.

⁴⁷ Пак там, док. 270.

⁴⁸ P. A. I. 512, Liasse XLVII/6a, T. 480, Tarnowski — Berchtold, 6. VIII. 1914.

⁴⁹ Д. Д. Т. 1, док. 261.

⁵⁰ Пак там, док. 256.

⁵¹ Пак там, док. 225, 275. Без знанието на Тарновски и Чернин Радев получава инструкции да се въздържа от всяка рязка реплика в разговорите с румънските политики.

⁵² P. A. I. 516, Liasse XLVII/6a, Telefonische Mitteilung, Tisza — Berchtold, 16. VIII. 1914.

- ⁵³ Ibidem, 512, Liasse XLVII/7a, T. 235, Berchtold — Czernin, 4. VIII. 1914.
- ⁵⁴ Ibidem, 941, Liasse Krieg 21 a: Türkei 914 XVIII—X. T. 268, Berchtold — Czernin, 9. VIII. 1914
- ⁵⁵ Ibidem, 516, Liasse XLVII/7a T. 268, Berchtold — Tarnowski, 12. VIII. 1914.
- ⁵⁶ Ibidem, T. 341, Czernin — Berchtold, 8. VIII. 1914.
- ⁵⁷ Д. Д. Т. 1, док. 334.
- ⁵⁸ S. Tisza. Briefe (1914—1918). Bd. 1. Berlin, 1917, p. 49.
- ⁵⁹ Обвинителен акт против бившите министри от кабинета на д-р В. Радославов през 1913—1918 г. С., 1921, с. 55. В договора не се визира Турция като евантуален член на съюза, защото и двете страни смятат, че това ще стане автоматически с постигането на гръцко-турско споразумение (Т. Влахов. Турско-българските отношения през 1913—1915 г. — ИПр, 1955, кн. 1, с. 30—31).
- ⁶⁰ M. Zelenika. Prvi svetski rat 1914. Beograd, 1914, p. 441—450.
- ⁶¹ P. A. I. 499, Liasse XLVI/2b(11), fol. 88, Berchtold — Conrad.
- ⁶² Ibidem, 516, Liasse XLVIII/7a, T. 428, Berchtold—Czernin, 25. VIII. 1914.
- ⁶³ Ibidem, T. 440, Czernin — Berchtold, 24. VIII. 1914.
- ⁶⁴ S. Tisza. Op. cit., p. 59.
- ⁶⁵ P. A. I. 516, Liasse XLVII/7a, T. 360, Berchtold — Czernin, 23. VIII. 1914.
- ⁶⁶ Ibidem, T. 334, 350, Berchtold — Czernin, 22, 23. VIII. 1914.
- ⁶⁷ Ibidem, 816, Liasse XLVII/7a, T. 666, Tarnowski — Berchtold, 25. VIII. 1914.
- ⁶⁸ Ibidem, T. 455, Czernin — Berchtold, 26. VIII. 1914.
- ⁶⁹ Ibidem.
- ⁷⁰ Д. Д. Т. 1, док. 374; W. W. Gottlieb. Studies in Secret Diplomacy. London, 1957, p. 53.
- ⁷¹ Т. Влахов. Отношенията между България и Централните сили по време на войните 1912—1918 г. С., 1957, с. 156—160; Ф. Н. Нотович. О попытках австрийско-германской дипломатии вовлечь Болгарию в мировую войну в августе 1914. — Новая и новейшая история, 1960, кн. 1.
- ⁷² P. A. I. 516, Liasse XLVII/7b, T. 397, Czernin — Berchtold, 18. VIII. 1914.
- ⁷³ Ibidem, Privatschreiben, fol. 73, Czernin — Berchtold, 27. VIII. 1914. Въпреки недоверието си към Раден Чернин споделя и с него наблюденията си върху румънската политика. (Д. Д. Т. 1, док. 370, 371).
- ⁷⁴ Ibidem.
- ⁷⁵ Ibidem, 517, Geheim Liasse XLVII/7e, T. 553, Czernin — Berchtold, 28. VIII. 1914.
- ⁷⁶ Ibidem, 516, Liasse XLVII/7b, Entwurf Allerhöchsten Handschreiben an König von Rumänien, 3. IX. 1914.
- ⁷⁷ Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Bd. I. Berlin, 1925, p. 107—118, 263—270.
- ⁷⁸ А. А. Брусилов. Мои воспоминания. М., 1963, с. 93 и сл.
- ⁷⁹ P. A. I. 882, Liasse Krieg 6a, Rumänien 1915—1916, Bericht No. 115 I P. C. Czernin—Burian, 12. XII. 1915.
- ⁸⁰ Ibidem, 517, Geheim Liasse XLVII/6 b, T. 524, Czernin — Berchtold, 6. IX. 1914.
- ⁸¹ U. Schmidt. Op. cit., p. 62; P. A. Presseleitung 158, Rumänische Presse 1914, Brief 78, Wollanka — Montlang, 9. IX. 1914.
- ⁸² Ibidem, 517, Geheim Liasse XLVII/6a, Bericht 80 A/P, Czernin — Berchtold, 10. IX. 1914.
- ⁸³ Ibidem, 515, Geheim Liasse XLVII/7a, T. 596, Czernin — Berchtold, 17. IX. 1914.
- ⁸⁴ Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878—1917 (по-нататък — МОЭИ). Сер. 3. Т. 4, с. 4. Още в началото на август братът на Братяну, Вентила, излиза с доклад, в който заключенията се свеждат до едно: „Да се помнят уроците от миналото, да не се включва Румъния във войната още през първите й дни.“ (Б. И. Виноградов. Румыния в годы первой мировой войны, с. 56).
- ⁸⁵ МОЭИ. Сер. 3. Т. 4, Ч. 1, док. 229; C. Diamandy. Ma mission en Russie, II — octobre 1914 — mai 1915. — Revue des deux mondes, Vol. 49, 1929, p. 819.
- ⁸⁶ МОЭИ. Сер. 3, Т. 6, Ч. 1, док. 209, 340.
- ⁸⁷ P. A. I. 515, Geheim Liasse XLVII/7a, T. 595, Czernin — Berchtold, 17. IX. 1914.
- ⁸⁸ Ibidem, 515, Liasse XLVII/7a, T. 876, Tarnowski — Berchtold, 1. X. 1914.
- ⁸⁹ Ibidem, T. 811, Mittag — Berchtold, 20. IX. 1914.
- ⁹⁰ Ibidem, 517, Geheim Liasse XLVII/17e, T. 876, 877, Tarnowski — Berchtold, 1, 2. X. 1914.
- ⁹¹ Ibidem, 515, Geheim Liasse XLVII/7a, T. 672, Czernin — Berchtold, 28. IX. 1914.
- ⁹² Ibidem, T. 877, Tarnowski — Berchtold, 1. X. 1914.

- ⁹³ Германският държавен подсекретар по външните работи Цимерман предлага на Хохенлое и Турция да излезе с декларация, подобна на исканата от България спрямо Румъния. Балплац обаче е на мнение, че турската декларация — пред вид липсата на възможност за директна воена заплаха — ще остане без ефект. (Ibidem 941, *Liasse Krieg* 21a, *Türkei* 1914, VIII—X, T. 575, Hohenlohe — Berchtold, 1. X. 1914.)
- ⁹⁴ Ibidem, 517, *Geheim Liasse* XVII/7e, T. 646, Hohenlohe — Berchtold, 19. IX. 1914.
- ⁹⁵ *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie* (1914—1918). Eingeleitet und zusammengestellt von M. Komjáthy. Budapest, 1966, p. 177—184.
- ⁹⁶ Д. Д. Т. 1, док. 500, 519.
- ⁹⁷ МОЭИ, Сер. 3. Т. 6, ч. 1, док. 209; Царская Россия в мировой войне. Т. 1, Л., 1925. Т. 246, 252, 271. I, 8, 21. IX. 1914; Сазонов — Поклевский. Т. 2739, 2817, 3, 22. IX. 1914.
- ⁹⁸ Това споразумение за пръв път е публикувано от: L. Aldrovani-Marescoti. *Nuovi ricordi e frammenti di diario per far seguita a Guerra Diplomatica* (1914—1918). Mailand, 1938, p. 193—194; G. F. Torrey. *The Rumanien — Italian Agreement of 23 September 1914.* — *The Slavonic and East European Review*. Nr. 3, 1966, p. 408—412.
- ⁹⁹ МОЭИ, Сер. 3. Т. 4, ч. 1, док. 263. Този пункт не е без значение, тъй като Форин Офис, ревнив към всяко нарушаване на „европейското равновесие“, вижда в уголемяването на Румъния с Трансилвания едно прекомерно засилване на нейното политическо влияние в Централна и Източна Европа.
- ¹⁰⁰ Ф. И. Нотович. *Бухарестский мир 1918 г.* М., 1959, с. 52; В. Н. Виноградов. *Румыния в годы первой мировой войны*, с. 123—127; G. F. Torrey. *Op. cit.*, p. 410; J. Smith. *The Russian Struggle for Power, 1914—1917.* New York, 1956, p. 27—30; G. E. Silberstein. *Op. cit.*, p. 191.
- ¹⁰¹ МОЭИ, Сер. 3. Т. 4, ч. 1, док. 236, 241; Раздел Азиатской Турции. М., 1924, с. 63—64.
- ¹⁰² P. A. I. 941, *Liasse Krieg* 21 a (*Türkei* 1914), VIII—X, T. 524, Pallavicini — Berchtold, 2. IX. 1914.
- ¹⁰³ Ibidem, 521, *Geheim Liasse* XLVII/8a, Bericht Z 58, A—C P, Pallavicini — Berchtold, 28. IX. 1914.
- ¹⁰⁴ Ibidem, *Geheim Liasse* XLVII/7e. T. 531, Czernin — Berchtold, 7. IX. 1914; Queen of Roumania Maria. *The Story of my Life*. Vol. I, London, 1936, p. 5—9.
- ¹⁰⁵ *Fremdenblatt*, 8. XI. 1914; H. Hantsch. *Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Das Problem der konstruktiven Reichsgestaltung*. Wien, 1962, p. 87.
- ¹⁰⁶ P. A. I. 517, *Geheim Liasse* XLVII/6a, T. 878, Czernin — Berchtold, 9. XI. 1914; U. Schmidt, *Op. cit.*, p. 119—120.
- ¹⁰⁷ Roumenie, 12. XI. 1914.
- ¹⁰⁸ P. A. I. 880, *Geheim Liasse* XLVII/6a. T. 856, Czernin — Berchtold, 5. XI. 1914; XVIII, Rumänien 46, *Berichte* 1914. T. 840, Czernin — Berchtold, 2. XI. 1914.
- ¹⁰⁹ Ibidem, T. 834, Czernin — Berchtold, 5. XI. 1914; G. E. Silberstein. *Op. cit.*, p. 196—197.
- ¹¹⁰ Пред дипломатическите представители на Антантата Братяну блъфтира, че можел „да помисли“ за отстъпването на Добрич и Балчик на България (МОЭИ, Сер. 3. Т. 6, ч. 2, док. 434; М. Маджаров. *Дипломатическата подготовка на нашите войни*. С., 1932, с. 229 и сл.).
- ¹¹¹ P. A. I. 872, *Liasse Krieg* 6A, *Bulgarien*. 1914—1915, T. 824, Szilassy — Berchtold, 10. XI. 1914.
- ¹¹² J. Szilassy. *Op. cit.*, p. 373.
- ¹¹³ P. A. I. 512, *Liasse* XLVII/6a, T. 536, Tzilassy — Berchtold, 21. XI. 1914.
- ¹¹⁴ Ibidem, 519, *Geheim Liasse* XLVII/7d, T. 71, Burian — Czernin, 22. I. 1915.
- ¹¹⁵ *Agenze roumaine*, 30. II. 1915.
- ¹¹⁶ P. A. I. 881, *Liasse Krieg* 6a, Rumänien 1915, T. 20, Czernin — Berchtold, 6. I. 1915.
- ¹¹⁷ Ibidem, 519, *Geheim Liasse* XLVII/7d, T. 105, Czernin — Burian, 23. I. 1915.
- ¹¹⁸ МОЭИ, Сер. 3. М. 7, ч. 2, док. 439.
- ¹¹⁹ P. A. I. 883, *Liasse Krieg* 6b, Rumänien 1914—1915, T. 351, 393, 428, Czernin — Burian, 10, 18, 25. III. 1915.
- ¹²⁰ Ibidem, 513, *Geheim Liasse* XLVII/6d, T. 31, Burian — Pallavicini, 17. V. 1915; T. 222, Burian — Tarnowski, 17. V. 1915.

¹²¹ B. Stiefler. Die politische Beziehungen zwischen Österreich — Ungarn und Bulgarien von 1915—1918, Diss. Wien 1970, p. 44—71; Т. Влахов. Отношенията между България и Централните сили по време на войните, с 202—226; Н. Ников. Транзитът на австро-германското оръжие за България и Турция в началото на Първата световна война. — В: Българо-германски отношения и връзки. Изследвания и материали. Т. I. С., 1972, с. 167—243.

¹²² P. A. I. 884, Geheim Liasse XLVII/A. T. 1060, Czernin — Burian, I. X. 1915.

¹²³ Ibidem, Presseleitung 155, Rumänische Presse 1894—1916, Ber. No 11 B/P, Czernin — Burian, 19. II 1916.

¹²⁴ Местното българско население очаква, че войната ще го върне в родината. Това обстоятелство предизвиква болезнена шпиономания сред властите на крайдунавските градове, стремеж на румънската администрация да настрои тукашните турци срещу българите. Особено енергично и упорито работи в тази насока кметът на Силистра Камарческу, зет на френския пълномощен министър в Букурещ Блондел. Чернин се опитва да предизвика отзоваването му с изобличителна журналистическа кампания, но не успява. Ibidem, 882, T. 283, Czernin — Burian, 19. 1916; 884, Liasse Krieg 6 h, Rumänien 1914—1917, Ber. No. 796, 3. II. 1916 des K. u. K. Österreich — Ungar. Konsulat in Constanza; Moldova, 26. III. 1916).

¹²⁵ M. Erzberger. Erlebnisse im Weltkrieg. Stuttgart und Berlin, 1928, p. 106.

¹²⁶ P. A. I. 520, Liasse XVII/7b, T. 176, Burian — Czernin, 18. III. 1916.

¹²⁷ Ibidem, Ber. No. 35/P Czerni, 19. VI. 1916.

¹²⁸ С. Стефанов. Международни актове и договори (1648—1918). С., 1958, с. 371—373.

¹²⁹ A. Randa. Der Balkan von Diokletian bis Tito. Zürich. 1950, p. 186.